Kisimíthatók-e a szálak?

Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról 1945–1990. Szerk. Mirák Katalin. Luther Kiadó, Budapest, 2010.

Az egyházak elmulasztották az 1990 körüli változásokhoz kapcsolódva azonnal kezdeményezni a diktatúra alatti múltjuk tisztázását. Ha az adott időben, bölcsen átgondolva megy végbe a rehabilitáció, megtörténik a kompromittálódott vezetők cseréje, és elkezdődik a múltföltárás, különösképpen a kollaboráció formáinak fölfedése, kínos helyzeteket, áldatlan vitákat és nagy erkölcsi veszteséget lehetett volna elkerülni. Annál inkább, mert a kommunista rendszerrel való nyílt vagy titkos együttműködés nem volt új kérdés, négy évtized alatt állandó tárgya maradt a nem nyilvános egyházi közbeszédnek. Mégis tartóssá vált az előző korszak egyházüldözéseihez való felemás hozzáállás. Másfél évtizeden át számos kapcsolódó problémához hivatalos egyházi oldalról nem nyúltak hozzá, miközben különböző területeken pattantak ki ügynökbotrányok. A nyilvánvaló politikai manipuláció mellett bebizonyosodott, hogy a problémát megkerülni nem lehet. Végül külső történés, evangélikus lelkészek nevét is tartalmazó ügynöknévsorok és cikkek világi sajtóban való megjelenése késztette arra a Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Közgyűlését 2005 májusában – elsőnek a hazai egyházak közül –, hogy teológus, jogász és történész szakemberek részvételével hivatalos tényfeltáró bizottságot alakítson. Kereken öt év múlva jelent meg a bizottság tagjainak tanulmányait tartalmazó első önálló kötet.

Sokunknak akár tetszik, akár nem, a szaktudományos, az érzelmi vagy az egyházpolitikai érvelésekkel szemben mind az egyházi, mind az egyházon kívüli közvéleményt elsősorban és tartósan az ügynökkérdés érdekli. A magyarázat bizonyosan a személyességben, az egyéni történetek gyakori drámaiságában és a közvetlen morális érintettségben keresendő. Azért utalunk erre a körülményre, mert azoknak, akik a *Háló* első kötetétől konkrét történeteket, ügyek elemzését, ügynökazonosításokat várnak, csalódniuk kell. A kötet bevezető munka, elsősorban az egyes kutatási területek legfontosabb elméleti és módszertani problémáit, valamint a várható gondokat veszi számba.

Teológiai megközelítésre Csepregi András vállalkozott *Új közösség felé? Tényfeltárás, emlékezés személyes felelősségvállalás* című tanulmányával. Középpontba a felelősségvállalás hiányát, annak okait, mibenlétét, következményeit és leküzdésének fontosságát helyezi. Végül a felelős múltföltárástól az egyház közösségének megújulását reméli.

A történész Mirák Katalin nagyszabású tanulmánya – *Az evangélikus tényfeltáró munka története, magyarországi háttere és a tényfeltáró bizottság működése (1990–2010)* – az előzményektől szinte a kötet megjelenésének időpontjáig ismerteti a kutató munkaközösség tevékenységét. A műhelymunkához közvetlenül közel viszi az olvasót, annak tárgyi feltételeit is bemutatva. Elemzi a folytonosan tornyosuló akadályokat, elsősorban a levéltári források hézagait, az iratok hozzáférhetetlenségét vagy pusztulását, az egész bonyolult, szövevényes feladatot. Tudvalévő, hogy a közeli múlt föltárásának kezdettől voltak ellenzői, így az evangélikus hívek között is, akár jóhiszemű egyházszeretetből, akár az érintettséget palástolandó. Tagadhatatlan, hogy a törvényi szabályozás máig inkább védi az egykori titkos és nyilvános apparátust, mint támogatja a tudományos vizsgálatot. Többek közt ezért érzi dolgának Mirák mellett még két szerző, hogy indokolja és magyarázza a tényföltárás fontosságát. A külön bevezető kötet az alapozás mellett ugyanezt a célt szolgálja. A magunk részéről fűzzük hozzá, hogy a történészek (most általában utalunk rájuk) gyakran hivatkoznak objektivitásukra, pedig ez viszonylagosság kérdése, mert teljes objektivitás a történetírásban nem létezik. A történetírói etika megköveteli a valamilyen szintű állásfoglalást, ami igazán nem egyszerű dolog, hiszen már a témával foglalkozás is az lehet. Meg-

győződéses keresztényként az egyházak kollaborációját kutatva még nehezebb a helyzet, mert vigyázni kell, nehogy az ítélkezés vádja visszahulljon ránk, de a fölmentő bírói szerepet sem vállalhatjuk. Ráadásul az egyházi bizottság megbízójának is felelősséggel tartozik azzal, hogy mikor hozhatja nyilvánosságra eredményeit.

Balás István ugyancsak terjedelmes és gazdag anyagú tanulmánya, *A magyar egyházak mozgástere a proletárdiktatúra idején (1948–1989)* többet és valamelyest kevesebbet is tartalmaz, mint amennyit a címében ígér. A kevesebbet arra értjük, hogy a mozgástérbe beletartozik az egyes gyülekezetek élete, továbbá minden félillegális és illegális hitéleti tevékenység. Ezekről egyelőre kevés szó esik, pedig megismerésük fontos lenne, de a dolog természetéből adódóan a források hiánya miatt számbavételük nem könnyű feladat. A címhez képest többlet a tanulmányban, hogy nemcsak a pártállami egyházpolitikát követi végig a bel- és külpolitikai események összefüggésében, hanem annak jogi-rendeleti hátterét és az egyházvezetés reakcióit ugyancsak, sőt 1990 után a korszak történeti föltárásának problémáit is. Egy recenzió kevés terjedelmet enged a vitának. Csupán megjegyezzük, hogy az egyházpolitikai periodizációról más elképzelések is léteznek, továbbá problémásnak véljük, ahogyan Káldy püspök működését helyenként értékeli (például 125. és 141. o.). Ugyancsak vitatható, amit a szerző dolgozata végén „száraz tényként" rögzít, „...hogy hatvan évvel ezelőtt a kommunistákkal való kiegyezés útjára lépők, továbbá a később ezt az utat hétköznapi »realitásként« követők évtizedeken át igen kemény árat fizettettek az egyházzal, de összességében ezen az áron biztosították a diktatúra által pusztulásra ítélt egyházi élet fennmaradását" (185. o.). Ha a transzcendens távlatot, az egyház Urának akaratát mint nem történeti kategóriát itt nem vesszük számba, hadd utaljak legalább az imént említett élő gyülekezetek megtartó erejére, hitére és áldozatvállalására. Mindemellett ez a kijelentés valójában a volt ügynökök egyik gyakori érvelésével kerül azonos hullámhosszra, noha Balás István elzárkózik a konkrét állásfoglalástól.

A kötetben két külügyi vonatkozású dolgozat kapott helyet. Kertész Botond írása *„Egyház a szocializmusban" – Az NDK evangélikus egyházai és az állambiztonság* címet viseli. Nemcsak a hatalmas Stasi-irodalomban igazodik el elismerésre méltó módon, hanem az NDK-beli és a magyar egyház állambiztonsági szervekhez való viszonyát öszehasonlítva és meggyőző érvekkel alátámasztva tizenkét tézisbe sűríti. Ezeket talán azzal egészíthetjük ki, hogy a kommunista egyházpolitika német területen sokkalta inkább – az első világháború előttre viszanyúlóan – szekularizált társadalomban alakult ki, mint Magyarországon, ami a társadalomnak az egyházakhoz és vallásokhoz való viszonyában speciális eltérésekkel járt.

A személyes történetek iránti érdeklődésnek a kötetben csak Ittzés Ádám tanulmánya felel meg: *A protestáns világszervezetek (KBK, EVT, LVSZ) a „Világosság" rezidentúra fényében.* Fontosságát aláhúzza, hogy hazai protestáns vonalon eddig kevés figyelem esett problémakörünk nemzetközi vonatkozásaira. Pedig az két irányban is jelentős volt. Propagandatevékenységgel segítette a rendszer külföldi legitimációját és elismertségét, valamint részét képezte a szovjet blokk hírszerzési terjeszkedésének. Az elhárítás a maga szempontjából komoly eredményeket könyvelhetett el ügynökeinek beépülésével a világszervezetek vezetésébe, s e téren a „csúccsal", Káldy Zoltánnak a Lutheránus Világszövetség elnökévé választásával. (Nem szólva most a Vatikánnal szembeni térnyerésről.) Ittzés Ádám azonban éppenséggel egy sikertelen akció történetét dolgozta föl részletező pontossággal. Az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársainak álcázott

titkos állományú tisztek által alkotott rezidentúra nem váltotta be a hozzáfűzött elképzeléseket, hamarosan fölöszlatták (1969–1970).

A kötet a Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Elnökségének bevezető-ajánló szavaival kezdődik. Függelékében – dicséretes módon – hivatalos határozatokból és a bizottság (illetőleg tagjai) jelentéseiből olvashatunk nemegyszer személyes vonatkozású adatokat is.

Az evangélikus Tényfeltáró Bizottság úttörő munkát végez, példaadót nemcsak más egyházak, hanem általában is az előző rendszer múltjának vizsgálói számára. Első önálló kötete azzal a bizalommal töltheti el az olvasót, hogy sokéves késés után is lehet valamit jóvátenni az erkölcsi kárból, reménykedve egy rossz emlékű kor ilyetén lezárásában. Érdeklődéssel várjuk a – bizonyára a mostanihoz hasonlóan mértéktartó közelítéssel és hangnemben íródó – további köteteket.

Kósa László

Mélység és magasság

Fabiny Tamás: *Sem magasság, sem mélység... Keken András életregénye.* Harmat Kiadó, Budapest, 2009.

2009-ben sokan megemlékeztek Sztehlo Gábor születésének 100. évfordulójáról. Sztehlo életműve méltán érdemelte meg ezt a kitüntetett figyelmet. A Sztehlo-centenárium mellett viszont jóval kevesebb figyelem irányult Keken András születésének 100. évfordulójára. A két életnek nemcsak az indulási (és befejezési) évszáma közös, hanem az életútban is sok a hasonlóság. Nincs ezen csodálkoznivaló: két tisztességes, szociálisan érzékeny, nagy tudású evangélikus lelkész élete folyamán ugyanazokkal a kihívásokkal találkozott, és adott ezekre nagyon gyakran hasonló választ. A Keken-centenárium egyházunkon kívüli legfontosabb eseménye az volt, hogy a Harmat Kiadó – némileg átdolgozott és kissé rövidített formában – ismét megjelentette Fabiny Tamás Keken Andrásról 1992-ben írott „életregényét" (Fabiny 1992).

Sine ira et studio – harag és részrehajlás nélkül; Tacitus szakmai hitvallását ma is számon szokták kérni a történészektől. Legkésőbb a 20. század kezdete óta a történészszakma tudja, hogy elfogulatlan történetírás nem létezik. Fabiny Tamás – nagyon helyesen – nyíltan vállalja elfogultságát, tiszteletét és szeretetét konfirmáló lelkésze, Keken András iránt. A könyvre talán leginkább éppen ez, a minden lapon átsütő, szinte fiúi szeretet a legjellemzőbb.

A szerző mondanivalója leírásához az „életregény" műfaját választotta. „A világháború után az emberiség nem bírt s nem akart magának sehol hősi époszt teremteni. Mindenütt a mult alakjait akarta élő ember-személyek formájában a jelen kietlenségébe átültetni, hogy lelkének rettentő sóvárgó hiányát ki tudja pótolni. Így született meg világirodalmilag s lett uralkodó műfajjá az életregény" – Hegedűs Loránt írta a *Nyugat*ban ezeket a sorokat 1935-ben (Hegedűs 1935). Nem tudom, hogy Fabiny Tamás ismerte-e ezt a tanulmányt, amikor mondanivalója közléséhez műfajt keresett. Egyházunk elmúlt évtizedeinek feldolgozhatatlansága és a „jelen kietlensége" ma is igaz, és indokolja a műfajválasztást. Keken András életén keresztül plasztikusan jelenik meg az a kor, amely időnként hősi eposzoknak, máshol rémregényeknek is témájául szolgálhatna. Sorsán keresztül átélhetővé válik a Horthy-korszak társadalmának ellentmondásossága, az evangélikus szórványok nyomorúsága és heroikus küzdelme a fennmaradásért, megerősödésért. Keken András szemével látjuk a második világháború kulisszáit, majd a vészkorszaknak tisztességet és bátorságot komoly próba elé állító idejét. Legmegrázóbb a Rákosi-korszak leírása, ahol a véres terror, a kifinomult manipuláció, az egyházi társutasok elvtelensége együtt vezetett olyan megpróbáltatásokhoz Keken András életében, amely számunkra szinte felfoghatatlan. Átélhetjük az evangélikus egyház „hosszú 1956-ját", amikor Keken András visszakapta szószékét, szerkesztője

lett az *Evangélikus Élet*nek, és közvetíteni próbált különböző politikai irányzatok, majd az állami és egyházi vezetők között is. Megismerhetjük a Deák téri gyülekezet, e valódi *insula Lutherana* 1957 utáni életét, ahol kitűnő lelkészek és világi munkatársak közreműködésével, Keken András igazgató lelkészi vezetésével pezsgő és színvonalas egyházi élet maradhatott fent a Kádár-korszak nem feltűnő, de annál inkább szorongató diktatúrájában.

A könyv végére Keken András személyes ismerősévé válhat annak is, aki őt nem ismerhette. Köszönhető ez annak a sok-sok idézetnek, amelyet Fabiny Tamás a regénybe szerkesztett. Keken Andrást olvasni jó: mindegy, hogy lelkészi jelentést, hivatalos levelet, a legmeghittebb érzéseket is feltáró házastársi levelet, igehirdetést, prédikációs vázlatot, teológiai tanulmányt, valódi verset vagy versparódiát írt. Ebben a második kiadásban kevesebb az idézet, mint az elsőben, de a műfajban megszokottnál még így is jóval több. Az idézetek azonban nem nyomják agyon a könyvet, sőt a jól kiválogatott és jól szerkesztett Keken-szövegek a mű legnagyobb erényei. A regény nyelvezete különben sajnos kissé egyenetlen. Mintha a szerző nem tudta volna pontosan eldönteni, kinek is szánja könyvét: a „művelt nagyközönségnek", vagy inkább az ifjúságnak. A szerző által írt előszó arra tesz utalást, hogy inkább a fiatalok számára ajánlja művét, a szándékot erősíti, hogy a Harmat Kiadó *Életutak* című sorozatának – amelyben a kötet megjelent – is ez a korosztály a célközönsége. A recenzens szerint ezt a célt nem sikerült maradéktalanul elérni.

Sajnos a könyv szedése és tördelése sok kívánnivalót hagy maga után. A kitűnően válogatott képanyag nem éri el hatását, mert a fotók rosszul vannak elhelyezve, és túlságosan kisméretűek. A szerző szándéka szerint a Keken Andrástól való idézeteket kurzívan kellett volna szedni. Ez alapvetően jó elgondolás, talán érdemes lett volna a másoktól származó hosszabb idézeteket is kurziválni. Nagyobb baj, hogy a szerkesztők nem jártak el kellő gondossággal, és néhány helyen Keken András szövegei sem válnak külön tipográfiailag a könyv többi részétől.

Fabiny Tamás az új kiadás előszavában megemlíti, hogy nem volt szándékában „javított kiadást" megjelentetni (utalva Esterházy Péter *Javított kiadás* című regényére, amelyet akkor írt, amikor édesapja állambiztonsági beszervezettségére fény derült). Természetesen az előszóban és a regény 216. oldalán is megemlékezik arról a 2005-ben napvilágra került tényről, hogy Keken Andrást 1958–1963-ig „Virág" fedőnéven foglalkoztatta a magyar állambiztonság. Nem tudjuk az érintettől megkérdezni, hogy mit jelentett számára életének ez a fordulata, de gyaníthatóan többet, mint egyszerű rossz közérzetet a kötelező találkozások után. Keken András becsületes, bátor és intelligens ember volt, ezért teljes egzisztenciájában érezhette, hogy amit tesz, azzal szembefordul korábbi életével, és ellentétbe kerül elveivel. Igaz ez akkor is, ha jelentéseiből és a hozzájuk fűzött tartótiszti megjegyzésekből tudjuk, „Virág" az állambiztonság egyik leghasznavehetetlenebb munkatársa volt, a tőle kapott információkkal nem sokra mentek. Az életregény műfaja alkalmas lenne rá, hogy ennek a tragikus döntésnek a belső, lelki következményeit megpróbálja ábrázolni. Kár, hogy ez nem történt meg. „Virág" tragédiája emellett „tankönyvi" példája annak, hogy a kommunista diktatúra hogyan igyekezett a legaljasabb eszközökkel kihozni az emberekből a bennük rejlő roszszat. Egyházunk és társadalmunk mai lelki nyomorúságait is jobban megértjük, ha látjuk, lelkileg, erkölcsileg milyen iszonyatosan erodáló évtizedek vannak mögöttünk.

A könyv segítségével átélve Keken András életének mélységeit és magasságait, saját mai nyomorúságainkat is másképp láthatjuk. Ez pedig nem kevés, sőt talán a legfontosabb, amit egy mű s rajta keresztül a történelem és az irodalom adhat az embernek.

Kertész Botond

Felhasznált irodalom

Fabiny Tamás 1992. *Sem magasság, sem mélység. Keken András életregénye.* Harmat Kiadó, Budapest.

Hegedűs Lóránt 1935. A magyar történelmi életregény. *Nyugat,* 8. http://epa.oszk.hu/00000/00022/00595/18780.htm

Hol van Európa?

Barbier, Frédéric: *A modern Európa születése. Gutenberg Európája.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2010.

Nagyon büszkék lehetünk Hajnal Istvánra. Most, amikor Frédéric Barbier új, magyarul megjelent könyvét kézbe vehetjük, látjuk, hogy Hajnal a kortárs francia Annales-kör historikusaival együtt tudott gondolkodni az írás- és könyvtörténet korszakváltozása és az európai urbanizáció összefüggéseiről (vö. Hajnal István: *Le rôle social de l'écriture et l'évolution européenne.* Bruxelles, 1934; *Vergleichende Schriftformen. Zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im 12–13. Jahrhundert.* Budapest–Leipzig–Molano, 1943; magyarul poszthumusz megjelenés: *Technika, művelődés. Tanulmányok.* Szerk. Glatz Ferenc. Budapest, 1993). Az Annales-kör persze számos történésszel módszeresen tárta fel az írás- és könyvtörténet forrásait, majd az 1958-ban megjelent Henri-Jean Martin – Lucien Fébvre: *L'Apparition du livre* című műve, amely lezárt egy historiográfiai korszakot (magyarul: *A könyv születése. A nyomtatott könyv és története a XV–XVIII. században*. Osiris, Budapest, 2005). Lucien Fébvre, az Annales iskola utolsó generációjának a tagja, az akkor kezdő tudóssal, Henri-Jean Martinnel összegezte azt, amit a 13–18. századi könyvtörténetről „a könyv gazdaságtörténete", valamint „a könyv és társadalom" szemszögéből tudni lehetett. Vannak előnyei ennek a szemléletnek, és ezeket az előnyöket Barbier is megtartja. Ez konkrétan azt jelenti, hogy alaposan vizsgálja a piac és az innováció kérdéseit a könyvtörténettel való összefüggésében. A papír európai elterjedése, illetve a vasművesség technikai fejlődése megteremtette azt a lehetőséget, hogy a technológia oldaláról miden készen álljon egy létező igény kielégítésére.

Ez az igény: a több könyv és az olyan könyv, amely kielégíti a humanista értelmiség minőségi igényeit (szövegminőség), a társadalom szociális felső rétegeinek érdeklődését a szórakoztató jellegű olvasmányok terén, illetve azokat az igényeket, amelyeket a társadalom tömegei jelentettek, és amelyek kiszolgálásához szükség volt a közvetítő csoportokra is (prédikáló szerzetes, felolvasó polgár stb.). Ez utóbbi igény főként a szentek élete, a népszerű prédikációk, a szépen élni tudásról és a szépen meghalni tudásról szóló traktátusok, a szentképek, a védő hatású kultusznyomtatványok tömegét jelentette. A 14–15. század olyan jelenségei, mint a koldulórendek népszerűsége, az eretnekmozgalmak, a különféle testvériségek (fraternitas), John Wycliff, Jean Gerson, Jan Hus tevékenysége, általában is a *devotio moderna* mind-mind komoly betű-, írás-, könyvmenynyiséget igényeltek.

A technológia változása a szövegek sokszorosításában meghozta az áttörést és ennél is többet. Hiszen az első két nyomdászgeneráció a mennyiségi igényt kielégítette, és elkezdődött a piacokért folyó verseny. Vagyis a technikai innováció után tartalmi innovációra volt szükség: ezt a nyomdász vállalkozók az anyanyelvűségben, illetve a szöveg és a kép harmonikus együttes megjelenítésében találták meg. Továbbá abban, hogy a könyvet nem egyszerűen sokszorosított kéziratként kezelték, hanem olyan médiumként, amely a tudás szervezésében is szerepet játszik: az olvasott szövegtől eljutottunk a használt könyvig. Ez utóbbinak volt már címlapja, tartalomjegyzéke, mutatói, nem kellett végigolvasni azokat, hanem lehetett használni az értelmiségi munka különféle formáiban.

Luther programja, a *sola fide* és a *sola scriptura* ezért is volt a könyvsokszorosítás új módjának feltalálása után hatvan évvel felvethető és főleg megvalósítható: minden oldalról előkészített volt. Az új egyház megszervezésében azután tudni kellett élni ezzel a lehetőséggel.

De térjünk vissza a francia könyvtörténetírás történetéhez. Az elmúlt ötven év nagy áttörése kétfajta szemlélet meghonosodása volt: az összehasonlító jelleg (komparatisztika) és a kommunikációtörténeti megközelítés. Persze a vasfüggöny leomlása is hozzájárult

ahhoz, hogy Barbier könyvében megszületett az első francia összefoglaló mű, ahol a közép-európai jelenségek megemlítése nem bokréta a zakón, hanem a történet szerves része.

De nézzük közelebbről a könyvet! A bevezetés a *Médiumok és a változás* címet viseli, valójában azonban figyelmeztetés: nem szabad a médiumok változásáról történelmietlenül, pusztán elméleti szinten beszélni. A bevezetés átfogó történeti képet ad a Karolingreformoktól az informatikai forradalomig, aláhúzva a gondolatot, hogy Gutenberg előtt és után számos hasonló jellegű változás zajlott a társadalmakban. A történelmi környezet ismerete nélkül azonban semmitmondó minden elemzés. A könyv első része éppen ezért *Gutenberg Gutenberg előtt,* abban a szerkezetben, amely visszatér a liviusi *decades* műfajhoz (jóllehet talán nem szándékosan). A tíz szerkezeti egység *(decades)* három részben *(partes)* elosztott három-három fejezetből *(capitula)* és egy összegző részből *(conclusio)* tevődik össze. Barbier szemléletére jellemző, hogy csak a második rész közepén jelenik meg Gutenberg találmánya, a reformációnak a társadalmi kommunikációban játszott szerepe pedig a 9. fejezet egyetlen részletévé zsugorodik. A könyv szemléletét tekintve párhuzamba állítható Pierre Chaunu reformációtörténetével (*Le temps des réformes. I. La crise de la Chrétienté. II. La Réforme protestante.* Paris, 1975), vagyis a kora újkor kommunikációs forradalmának magyarázatát a 11–13. századi változásoktól eredezteti.

Az első részben *(Gutenberg Gutenberg előtt)* Barbier visszatér azokhoz az újabb elméleti szakirodalomban valamiféleképpen elfeledett történeti munkákhoz, amelyek a 11–12. századi európai mezőgazdasági termelési módok következményeként írják le a városiasodás fő kereteit, illetve e változásoknak az egyházi és (ezen belül) az oktatási intézményi rendszer gazdagodásában megmutatkozó hatásait. A városi lakosság alfabetizációja, íráshasználata (vö. Barbier alfejezetcímével: *A modernitás szülőhazája: a város*) és ennek közvetlen hatása a könyvtörténetre számos monográfiának volt témája. A változások feltételeinek *(A média új gazdaságtanának feltételei)* számbavétele után tér rá Barbier a könyves világ jellemzésére *(A könyv gazdaságtana),* pontosabban annak a változássorozatnak a bemutatására, ahogy a könyvtörténet mennyiségi és tartalmi mutatóival leírható a fent már gazdaság- és társadalomtörténeti fogalmakkal jellemzett korszakváltás. Ha csak a kéziratok másolásának mennyiségi változását idézzük itt, amely szerint a 8. századi kiadványok négyszerese jelent meg a 9. században, majd a 10. században ez több mint a felével csökkent, és csak a 13. század közepén éri el újra a 9. századi szintet, igazoltnak látjuk a 12–13. század fordulójának kulcsszerepét a változásokban. A könyvpiac, amely majd igényli Gutenberg találmányát, a 14–15. század folyamán alakult ki *(A piac születése).* Ezt jól jellemzi – ha az előző példát idézzük folytatásként –, hogy a 14. században a 8. századi könyvtermés több mint nyolcszorosa jelent már meg (tehát a 13. századi duplája), a 15. században pedig az etalon 8. századénak több mint huszonhétszerese (!). Ez a hatalmas könyvmennyiség nem született volna meg a tartalmi változások nélkül. Egyrészt elkezdődött az a folyamat, amelynek végére újra felfedezik az antikvitás kultúráját *(translatio studiorum),* illetve a szakmai szövegek mellett egy szélesebb – főként polgári, illetve az alsópapság köreiből származó – olvasói réteg igényeit kielégítő olvasmányok jelennek meg. A szöveg és a kép viszonya is megváltozik a szövegekben, illetve a szövegek értésében, és átalakulnak az olvasási szokások is. A piac születéséről szóló fejezetben természetesen megtaláljuk a piac szereplőinek (másolók, kereskedők, fogyasztók) és a kéziratos könyvelőállítási technológia változásának (*exemplar* és *pecia,* a raktárra való termelés megjelenése) történeti bemutatását is.

A második rész *(A „start-up" kora)* lényegében a könyvkiadás technika- és társadalomtörténete. A papír európai elterjedése, a xylográfia fejlődésének hatása a szöveg és a kép viszonyára, illetve az olvasásra, a betűmetszés és a betűöntés technikai változásainak bemutatása után Johann Gutenberg újításainak lényegét ismerjük meg. És persze a nyomdai műhelyek társadalmát: a nyomdákban folyó munka mentén kialakuló szakmákat és azok művelőit.

A kötet harmadik része *(A média első forradalma)* önmagában egy önálló 15–17. századi médiatörténet. A könyvtörténeti kutatások utóbbi harminc évben született részeredményeinek új, módszeres összefoglalása, illetve az összkép beépítése egyetlen egységes gondolatmenetbe. E rész mindegyik fejezete megérett az újraírásra. Az első (a könyvben a 7. fejezet: *A könyvnyomtatás meghódítja a világot*) talán az, amely a legtöbb újdonságot tartalmazza. Az ISTC (Incunabula Short Title Catalog, http://www.bl.uk/catalogues/istc/) alapján ugyanis ma már meglehetősen pontos statisztika készíthető az ősnyomdászatról, illetve a nyomdászat terjedéséről (ez az adatbázis Henri-Jean Martinnek 1958 előtt még nem állt rendelkezésére). Így Velence primátusa a kiadott művek számát tekintve elveszett, helyére Párizs lépett. Ugyanakkor – összességében – a Német-Római Birodalom megőrizte elsőségét Itáliával és Franciaországgal szemben, és már akkor látszott, hogy Németország ereje a decentralizált, hasonló erősségű, egymással nemesen versengő városban van (az első öt ugyanis: Párizs, Velence, Lipcse, Lyon, Firenze). Még érdekesebb a helyzet, ha a kiadványok számát a korabeli lakosság számával vetjük össze. A nagy meglepetés Lipcse, Bázel és Deventer, a három kisváros (hét-, illetve tízezer lakos). A tízezres Bázel vagy a hétezres Deventer mellett a százötvenezres Nápoly fel sem kerül a térképre. Lipcse abszolút helyezése is elgondolkodtató, főként akkor, ha azokra a hagyományos nyomdászattörténeti művekre gondolunk, amelyek Lipcse felvirágzását a majna-frankfurti könyvpiac nehézségeivel magyarázták, vagyis a harmincéves háború utánra helyezik. A közép-európai térség szempontjából Lipcse nyomdászati ereje mindenképpen újragondolandó, de azt hiszem, hogy érdemes újra áttekinteni azt a belsőnémet vitát is, amely a déli, illetve az északi területek kulturális húzóerejéről szólt összefüggésben a reformáció hatásának értékelésével. Ez a statisztika és a másik, a nem szent nyelveken megjelent könyvtermésről igencsak újraértékelendővé teszi a reformáció anyanyelvűségi programjának hatásáról szóló elméleteket. A teljes 15. századi kiadott könyvanyag csaknem egynegyede anyanyelvi formában jelent meg, és ennek csupán egyötöde fordítás valamilyen szent nyelvből.

A könyv formai elemei (betűk formája, rövidítések feloldása, szövegtükör, címlap megjelenése, tartalomjegyzék, index megjelenése) ugyancsak megközelítették a mai kiadványokét már a 16. század elejére, vagyis a tudás szervezésében, a használat változásában az első jelek már ekkor megmutatkoztak.

A könyv 9. fejezete érdekes címet visel: *A média „krachja"*. Barbier itt visszatér a könyv társadalomtörténetéhez. A termelés és újratermelés viszonya, a könyvkiadás reklám jellege, a ténylegesen megjelenő reklám szerepe már a 16. században többféleképpen értelmezhetővé (ambivalenssé) teszi a könyvtermést. Ebben a szellemben veti fel a reformáció szerepét a könyvkiadás, illetve a könyvkiadás szerepét a reformáció történetében. Ennek az egységes logikának a mentén tárgyalja a könyvkiadás ellenőrzésének mechanizmusát: nem egyszerűen a cenzúra megjelenését, hanem azt a jelenséget, hogy a szöveg és a norma kérdése a nyelvi és irodalmi normát is magába foglalja. Így jut el a könyvnyomtatás (a média) és a hatalom összefüggéseinek felvetéséig.

Barbier nem foglal állást abban a vitában, hogy hol van Európa. Azt mutatja meg, hogy a könyvnyomtatás kialakulása és történetének első százada alatt hol húzódnak azok a területek, ahol a könyv lényegében hasonló módon születik, hasonló mechanizmusok mentén terjed el, hasonlóan alakul át, és hasonlóan használják (az írók, a könyv előállítói, az olvasók és a hatalom). Számára ez a „Gutenberg Európája" maga Európa. A recenzens szubjektív megjegyzése: az európai alkotmányról vitatkozók számára kötelező olvasmány lehetne.

Monok István

A király kilenc köntöse

Kiss Zsuzsánna: *Búnak bohócai. Lear magyar köntösben.* Protea Kiadó, Budapest, 2010.

A Protea Kiadó gondozásában megjelent Kiss Zsuzsánna régóta várt könyve Shakespeare *Lear király*ának különböző magyar fordításairól. A tekintélyes méretű munka szép és vonzó kivitelben látott napvilágot, s ezt Benedek Andrea ízléses, szellemes borítótervének is köszönhetjük.

Lear király magyar köntösben – olvassuk az alcímet, s a tartalomjegyzékből hamar kiderül, hogy kilenc magyar köntösről van szó: Kiss Zsuzsánna a tragédia kilenc magyar fordítását hasonlítja össze. Munkája tehát egyszerre tudományos fordításelemzés és színháztörténeti monográfia is.

A könyv öt fejezetre épül: az első hatvan oldal a drámafordítás esélyeiről, az „eredeti szöveg" instabilitásáról szól, főképp a dráma és a költészet kapcsolatáról. A második, harmadik és negyedik fejezet a *Lear király* magyar szöveg- és színpadtörténetét mutatja be három korszakon keresztül, amelyeket a szerző így jelöl: a hőskor, a klasszikus fordítás árnyékában, illetve kortársunk, Shakespeare. Kilenc fordítást hasonlít össze: az első korszakból „SJ", azaz valószínűleg Sófalvi József 1794 előtti, mindmáig csak kéziratban olvasható fordítását, Vajda Péter és Jakab István 1838-as *Lear király*át, s a szellemhonosítás klasszikus remekművét, Vörösmarty Mihály 1854-es klasszikus műfordítását.

A második korszakhoz sorolja Zigány Árpád 1899-es és Kosztolányi Dezső 1936 előtti magyarítását, Füst Milán 1955-ös kiadását és végül a Szabó Lőrinc által javított Vörösmarty-fordítást szintén 1955-ből.

A kortárs Lear-fordítások közül Mészöly Dezső 1986-es, Forgách András 1994-es és Jánosházy György 2002-es fordításait elemzi. Talán jelképesnek is tekinthető, hogy 2010-ben jelenik meg Kiss Zsuzsánna könyve, éppen abban az évben, amikor egyszerre két új fordításban is hallhatjuk hazai színpadon a *Lear király*t: a Nemzeti Színházban Varró Dániel vagányan merész „vöröntyös" magyarításában, a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színházban pedig Nádasdy Ádám fordításában.

A téma szakirodalmában kevéssé járatos olvasóban az *első látásra* hagyományos filológiai munkának tűnő könyv olvasása, tanulmányozása közben az a kérdés vetődik fel, hogy a szerző megközelíti-e a filológia tudományának oly klasszikus magaslatait, amelyeket e műfajban néhány évtizede Ruttkay Kálmán járt be, vagy átlátja-e a filológiában rejlő filozófiai mélységeket, amelyeket a közelmúltban Dávidházi Péter elméleti munkái világítottak meg, bejárja-e azokat a színháztörténeti útvonalakat, amelyeket Székely György avatott kalauzolásai segítségével fedezhettünk fel, tud-e olyan nyelvi erővel írni Shakespeare-ről, amint azt Géher István esszéiben tapasztaljuk?

A szerző nem az egyik vagy a másik „iskolának" a tanítványa, azaz nem kapcsolódik szolgaian egyik „mesterhez" sem, s a könyvnek igen nagy értéke, hogy hamar megtalálja és vállalja *saját* hangját. Ez a „hang", a mintegy „kettős szólam" már a fejezetek címében is megüti fülünket: a *Lear király* szövegtörténeti *és* színpadtörténeti vizsgálata. Érdekes, lényeges és sokszor elfeledett aspektusa ez a „hatástörténetnek". Vagyis a hatástörténet nemcsak a kritikai méltatások történetének vizsgálatát jelenti, hiszen a szövegnek és a színházi előadásoknak is van „története". Amíg az utóbbiról viszonylag sokat, az előbbiről általában annál kevesebbet tudunk, s a két „történetnek" a fordítások történetével való szimultán vizsgálata sok új és meglepő eredménynyel kecsegtethet.

Kiss Zsuzsánna munkája a *Lear király* kapcsán az első „textológiailag tudatos" fordításelemzés. Bár ilyen jellegű vizsgálatot eleddig általában inkább hungarológusok, a magyar irodalom kutatói végeztek, Kiss Zsuzsánna dicséretes otthonossággal mozog az elmúlt évtizedek szakirodalmában, és jól ismeri az 1608-as kvarto-Lear és az 1623-as folio-Lear különbségeit.

A posztstrukturalizmus, a dekonstrukció vagy az esszéizmus korában a hagyományos filológiai kutatás elveszítette egykori patinás rangját, s hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy a hazai anglisztika atyjai és nagyjai könyvtárakat és levéltárakat bújó, cédulázó kutatók voltak. Az ő vállukon állva mi bizony sokszor szeretnénk megspórolni magunknak ezt a szorgalmat, alaposságot, pontosságot és kitartást igénylő munkát. Ezért is kell kitüntetett megbecsüléssel fogadni egy olyan vállalkozást, amely a kétszáz éves hazai Shakespeare-kutatás történetében újra ilyen feladatra (is) vállalkozik, és ráadásul alapos munkával új és fontos eredményt is tud felmutatni.

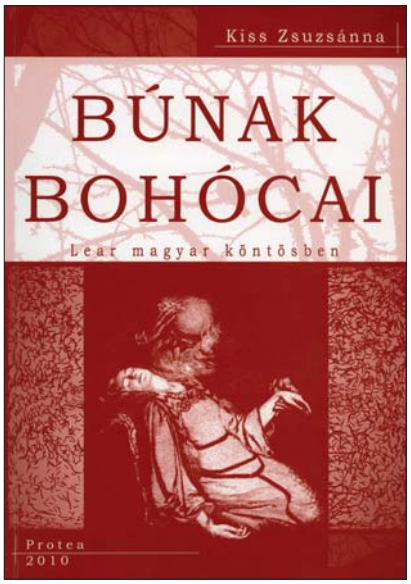

Kiss Zsuzsánna először mutat rá arra, hogy a *Lear király*nak 1794 óta tizenegy fordítása van, és – tudomása szerint – ezek közül kettő elveszett. A szerző meggyőzően bizonyítja, hogy Vörösmarty fordítását 1870-ig nem vette elő a színház, s 1870 után is csak a megcsonkított változatot játszotta. Megvizsgálta a Vörösmarty-fordítás Szabó Lőrinc-féle átdolgozásának következetlenségeit, amelyeket azóta sem igazítottak helyre az újabb kiadások. Különösen is értékesnek vélem Vörösmarty Mihály és Zigány Árpád fordításának összehasonlítását, az arra való rámutatást, hogy Zigány a „korszerűsítést" tulajdonképpen csak a klasszikus szöveg súlytalanabb pontjain, a dráma felszínén végzi el.

A szerző nemcsak alapos kutató: textológus és színháztörténész, hanem imponáló és kiváló stílusérzékkel rendelkező kritikus is egyben. Ritka erény, ha valakinél ennyire szerencsésen találkozik a kitartó filológiai kutatás igénye a kifinomult poétikai érzékenységgel. A drámafordítások összehasonlításakor esztétikai véleményalkotása indokolt, határozott és magabiztos. Az értékelés szempontjaihoz kritériumokat állít fel fegyelmezetten, s azokat figyelembe véve mérlegel egy szerencsésebb vagy egy kevésbé szerencsés fordítói megoldást. A könyv bátran mutat rá Kosztolányi Dezső, Füst Milán és Mészöly Dezső fordításainak egyéni arculatára, hibáira és erényeire. Határozottan kijelenti: „Vörösmarty Mihály máig *a* klasszikus *Lear*-fordító, fordítása formátumában méltó tükre a shakespeare-i drámának, ugyanakkor önálló, öntörvényű műalkotás. Ezért szinte minden utána következő *Lear*-fordító Vörösmarty-epigon."

Az esztétikai szempontok tárgyalása közben kell utalnunk Kiss Zsuzsánna kitűnő irodalmi stílusára. Különösen is a könyv utolsó, ötödik fejezetére, amely a *Párhuzamosok találkozása* címet viseli. Ez a fejezet önmagában is kritikai remekmű, ugyanakkor az alkalmazott módszert is kreatív módon mutatja be. Itt a kulcsjeleneteket, kulcsszereplőket és kulcsmetaforákat elemzi a szerző. *A csend kérdései* kapcsán például a Bolondról és a nyelv szerepéről ezt írja: „A nyelv megtisztítását pedig a *Lear*ben, mint annyi más Shakespeare-darabban, a hivatásos fecsegő, a Bolond végzi. A Bolond különleges rigmusaival, komor tréfáival, egész sztoikus, élcelődő és prófétikus beszédmódjával kiemeli a nyelvet minden konkrét beszédhelyzetből." (364. o.)

Mindezeken túl külön értéke a könyvnek, hogy a függelékben a szerző a dráma befejezését saját fordításában közli. Érdemes lenne kiterjeszteni a fordításelemző-összehasonlító módszert a két új *Lear*-fordításra is, hogy tovább menjünk azon az elegánsan kitaposott ösvényen, amelyen a *Búnak bohócai* szerzője elindult.

A könyvet nemcsak a szakma képviselőinek, hanem középiskolai tanároknak és diákoknak is jó szívvel tudjuk ajánlani.

Fabiny Tibor

Kisváros a határon

Hunčík Péter: *Határeset.* Kalligram, Pozsony, 2008.

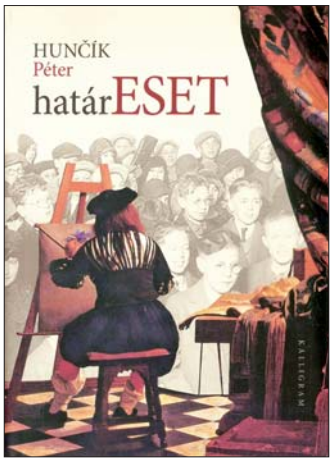

Amikor Hunčík Péter szlovákiai magyar író megtudta, hogy *Határeset* című művéért ő kapja az elsőkönyves íróknak járó Bródy Sándor-díjat, visszakérdezett: nem lett volna-e jobb egy hatvanéves író helyett két harmincévest jutalmazni? A kérdés csak részben volt vicces, ő maga ugyanis már jelen volt a felvidéki irodalomban, bár valóban ez az első regénye. Versei jelentek meg, és csak a nyolcvanas évek elején, politikai okokból szállt ki a szépirodalomból. Mindeközben pszichiáter volt, foglalkozott politikával, nem csak Havel elnök tanácsadójaként; jelenleg a Most-Híd nevű politikai párt szellemi köréhez tartozik. Fő érdeklődési területe a nemzeti kisebbségi lét, illetve a – személyek és csoportok közti – konfliktuskezelés. Meggyőződése, hogy a felvidéki szlovák–magyar viszony is csak egymás meghallgatása és nem egymás legyőzése árán oldódhat (*Credo,* 2010/1–2. 91–95. o.).

Határeset című regénye is erről a kérdésről, a kisebbségi és a többségi nemzet együttéléséről szól – illetve sokkal többről. Mert ez a regény nem téziskönyv, nem erkölcsi vagy filozófiai tétel bizonyítására szolgál: igazi regény, amely egy határmenti kisváros, Ipolyság életét mutatja be. Emlékeztet a Feszty-körképre: hatalmas tabló rajzolódik az olvasó elé, amelynek szereplői ugyanabban a helyzetben különböző módon viselkednek, az író pedig tudatosan nem emeli ki az egyiket mint helyes módot a sok közül.

Persze a Feszty-körkép hasonlata sántít. Nem pillanatképről van szó, hanem egy folyamatról: a századfordulótól a ’68-as bevonulásig – sőt, egészen a hetvenes évekig – tart a folyamat, amelyet végignézünk, sőt végigélünk a kisváros világából részesülve. A két generációnyi történelem, ráadásul a rengeteg szereplő, akik mind egyes szám első személyben mondják el történetüket, szinte követhetetlenné teszik a művet. Tollal-papírral a kézben kellene talán olvasni, s közben jegyzetelni, ki kivel milyen kapcsolatban áll, hogy el ne veszítsünk akár egyetlen kis szálat is. Ez viszont nem a műélvező attitűdje, márpedig az író nem a kritikusoknak, hanem az olvasónak ír... (A szereplők beszédstílusa árulkodik: ha ennyi – életkorban és neveltetésben különböző – ember szólal meg, annak a stílusban erősen tükröződnie kellene, márpedig a beszélők hasonló, nagyon élvezetes, Hrabalra nem is konkrétan emlékeztető, de a hrabali miliőt felidéző modorban szólalnak meg. Valójában mindegyik megszólaló Hunčík Péter maga...)

Felvetődik a kérdés, hogy miként lehet ennyire sok szempontból látni ugyanazt a történelmet, Ipolyság életét. Egy interjúban maga a szerző kissé misztikus választ ad erre a kérdésre: amikor az ottawai egyetemen tanított, a hirtelen rászakadt szabadságban – hiszen az angol nyelvű önművelésen és a heti néhány óra megtartásán kívül semmi kötelezettsége nem volt – a téli hóesésben lelki szemei és fülei előtt hirtelen megelevenedtek gyermekkora szereplői, szülővárosának jellegzetes alakjai, és beszélni kezdtek hozzá. Az író – saját bevallása szerint – semmi többet nem tett, mint hogy minimális szerkesztéssel leírta mindazt, amit ezek a képzeletében újra testté lett emberek mondtak neki. Nincs okunk kételkedni szavaiban!

A kép, amelyet kapunk, töredezett. Legalább négy olyan törésvonalat találunk, amely lehetetlenné teszi, hogy erről a közösségről – a felvidéki magyarságról – egyértelmű képet kaphassunk, és főleg hogy a kritikus kérdésekben egyértelmű irányt lehessen mutatni.

Az első törésvonal természetesen a szlovákság és a magyarság között húzódik. Maradjunk meg magyarnak,

vagy asszimilálódjunk? Ez a kérdés nem csak az erkölcsi tartásról vagy a karrierről szól: nemzeti identitástudatuk gyakran egyáltalán nem egyértelmű egy-egy szlovák nagymama vagy nagypapa árnyékában. Bár egyedül üdvözítő megoldást itt sem ad, az író érzékelteti, hogy mennyire céltalan és nevetséges például a dicső múltra való hivatkozás, ahol történelmi események és mítoszok keverednek. Számára a patetikusság elutasítása nem valamiféle rombolást jelent, hanem azt a felismerést, hogy a múlt fegyverként való használata – függetlenül attól, mekkora a valóságtartalma – nem segít a konfliktusok megoldásában.

A második törésvonal a mindennapi élet és a nagypolitika közötti. A hétköznapi ember életét derűvel, szeretettel, a kisember iránti finom iróniával szemléli, az ipolysági közösség bemutatása emlékeztet leginkább a hrabali látásmódra. Velük szemben ott áll a nagypolitika, amely újra és újra beleszól az életükbe, megváltoztatja a játékszabályokat. A nagypolitika művelőit is szemtől szemben látjuk egy kémmé vált ipolysági féfi segítségével, és a kép igen kiábrándító: a nagy hatalommal bírók képtelenek emberileg felnőni a feladatukhoz, nincsenek tisztában döntéseik következményeivel. Néha nehéz eldönteni, hogy amit olvasunk, hiteles beszámolók vagy városi legendák, amelyek a nagypolitikai játszmák ellen ösztönösen védekező kisember látásmódját tükrözik.

A követező törésvonal a kommunisták és a párton kívüliek között húzódik – igaz, ez a vonal nem olyan éles, mint amilyennek mi szeretnénk látni. A hatalomnak behódolók közül sokan csak gyenge, de nem rosszindulatú emberek. Ráadásul bármennyire is szeretnék a múltat végleg eltörölni, ez nem sikerülhet, bőrükből kibújni nem tudnak. Így történhet, hogy a szlovák/magyar elvtársak nagyon szeretik egymást, és ezért a *proletár internacionalizmus* nevében nem mondják el a magyar/szlovák elvtársaknak, hogy mi is a véleményük róluk…

Végül az utolsó törésvonal a nemzedéki ellentét. Ez nemcsak azt a természetes tényt jelenti, hogy a fiatalokat más érdekli, mint a felnőtteket – jellegzetesen a szex, a foci és az ugratások –, hanem azt is, hogy másképp viszonyul önmagához, magyarságához és kisebbségi helyzetéhez, akinek Trianon, akinek a második bécsi döntés, akinek az ötvenes évek vagy akinek a ’68-as bevonulás vált meghatározó élményévé.

Kérdés, lehet-e konszenzust találni, a problémákat és a megoldásokat közösen megfogalmazni egy ilyen sokszorosan töredezett közösségben? Néha az az érzésünk, ez a bizonytalanság, a határélmény mintha szerves része lenne a szereplőkön keresztül bemutatott csoport identitástudatának. Nagyon kényes talajon egyensúlyoz ez a közösség, és az író – méltósággal és következetesen – nem tartja feladatának, hogy egy mindenre alkalmazható receptet adjon. Sőt talán éppen ez a recept: az egyértelmű, univerzális igazság erőltetése helyett a másik meghallgatása, a fájdalmak kibeszélése lehetne a megoldás.

Hegedűs Attila

„…minden népet”

Brebovszky Gyula: *A Magyarországi Evangélikus Külmissziói Egyesület története.* EKME, Budapest, 2009. /Külmissziói Kiskönyvtár 6./

Az egyház vagy missziót végez, vagy halott – hangzik talán mindenki számára ismerősen a nemzetközi missziói mozgalom egyik alaptétele. Az újkorban, különösen is a misszió évszázadának tartott hosszú 19. századtól kezdve az európai nagyhatalmak globális átalakító hatásához szervesen hozzátartozott a külmisszió a világméretű gyarmati rendszer kiépítésének és fenntartásának sajátos elemeként. Az európai nagy egyházak részben közvetlenül, majd egyre inkább missziói társaságokon keresztül szervezték térítő és

egyházszervező munkájukat a felosztott kontinenseken. A missziói munka méretei és tapasztalatai végül lendületet adtak a nemzetközi konferenciáknak, amelyek az ökumené történetében kitüntetett helyet foglalnak el, s túlélve az újkori gyarmati rendszer felbomlását a 20. század második felében, máig is jelentős vonulatát adják az ökumenikus mozgalomnak.

Mint európai nagyhatalom az Osztrák–Magyar Monarchia mégis sajátos helyzetben volt, hiszen földrajzi helyzetéből és később végzetessé vált belső politikai problémáinál fogva lényegében nem vett részt a gyarmatosítás globális folyamatában. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ennek a politikai kényszerítő erőnek – azaz elvárásnak és támogatásnak – a hiányában nem véletlen az sem, hogy az itt élő egyházak missziói aktivitása és kisugárzása jóval szerényebb volt. Az 1910-es edinburgh-i missziói konferencia, amelyet nemrég ünnepelt meg a missziói mozgalom és az ökumené világa, olyan erőket vonultatott fel, melyekhez képest hazai kezdeteink szinte hozzá sem mérhetők.

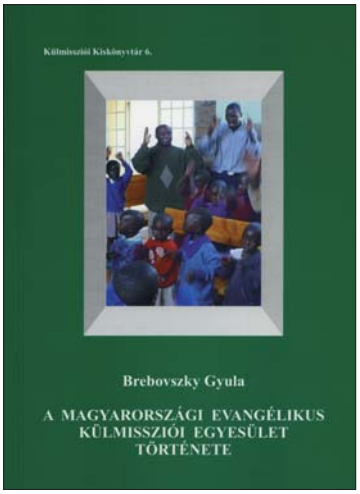

Ezen a háttéren indult el a Magyarhoni Ágostai Hitvallású Misszióegyesület szerveződése a századfordulón, majd hivatalos megalapítása 1909-ben – melynek centenáriuma előtt tisztelegve állította össze Brebovszky Gyula történeti áttekintését. Innen tekintve az egyesület működését, szerényebb lehetőségei ellenére is rögtön nagyobb megbecsülést érezhetünk a nemzetközi egyházi élettel lépést tartani igyekvő, a külmisszióért – és a sokszor azzal karöltve járó belmissziói mozgalomért – felelősséget vállaló kezdeményezés és évszázados munka láttán, hiszen sokkal inkább az egyház belső elhatározásából és – állami politikai kurzus támogatása híján – áldozatvállalásából fakadt, mint a kontinens más nagyhatalmaiban élő egyházak esetében. Ez még akkor is igaz, ha a külhoni hatások, mindenekelőtt a német missziói egyesületekről szerzett tapasztalat is inspirálták a hazai kezdeményezést.

Brebovszky Gyula alapos áttekintése széles dokumentációs alapra építve mutatja be ezt az elmúlt évszázad magyar történelmének drámai fordulatai között hol folyamatos, hol megszakadó külmissziói munkát az evangélikus egyházban. Az olvasóban önkéntelenül felvetődik az is, hogy a hazai római katolikus és református misszió összefüggéseit is jobban szeretné megismerni. Ezt a szélesebb rálátást és összehasonlítási alapot más, a bevezetőben említett munkákból tehetjük oda részleteiben az evangélikus összkép mellé. A történelmi korszakolás természetesen megkerülhetetlen, hiszen a kezdetektől 1952-ig tartó felvirágzás aktív korszakát élesen metszette el a diktatúra, majd az egyesület másodvirágzását szinte külön fejezetként kell bemutatni 1991 után. Az első korszak tevékenységét részben a belső, mozgalmi majd egyesületi élettel összefüggő eredmények, részben a tényleges külmissziói munka és támogatás jellemzi. Az itthoni hatást érzékletesen vonultatja fel a missziói lapok és kiadványok, ébresztő jellegű és tapasztalatokat összegző konferenciák és a teológiai képzésbe való eleven beépülés területén. A meghatározó személyiségek – mint Raffay Sándor, Gáncs Aladár vagy Podmaniczky Pál – szintén méltó helyet kapnak az ismertetésben. Ugyanakkor van miről írni a tényleges külmissziói aktivitás összefüggésében is, hiszen Kunst Irén vagy Kunos Jenő szolgálata valós gyümölcsökként vehetők számba ebből a korszakból. Brebovszky Gyula könyvéből nemcsak egy egyesület kevesek számára érdekes belső ügyei kerülnek így az olvasó elé, hanem szélesebb egyháztörténeti összefüggések is – mindenekelőtt a külmisszióval összefüggő aktivitás hatása az egyház belső megújulására, de az egyházi gondolkodásmód nemzetközibbé válása is.

Az újrakezdés 1991 utáni korszakából – amelyben a szerző is jelentős szerepet játszik – egy nehézségekkel

küzdő, mégis lelkesen végzett szolgálati ágat mutat be. Az elmúlt két évtized történetében különösen is dominál az egyes személyek munkája – akár az egyesületi élet, akár a külmissziói munka területén. Az egybegyűjtött életrajzok – hol személyesebb jegyeket hordozva, hol száraz tényszerűséggel – egyfajta tarka összképet adnak a mai útkeresésről.

A könyv nagy érdeme, hogy a korábbi – inkább egy-egy személyre vagy eseményre összpontosító vagy éppen csak a tudományos szakszerűséggel értékelhető adatokat feldolgozó – írások után kézbe vehetjük a széles körből összegyűjtött források, adatok, elvégzett szolgálatok gyűjteményét. S mindezt nem avatatlan kézből, mert írásával a szerző bizonyságot tesz személyes lelkesedéséről és elkötelezettségéről is az ügy, a *missio Dei* iránt, ami időről időre megérinti az olvasót is.

Korányi András

„…hogy érthető legyen az érinthetetlen”

Szabó T. Anna: *Villany*. Magvető, Budapest, 2010.

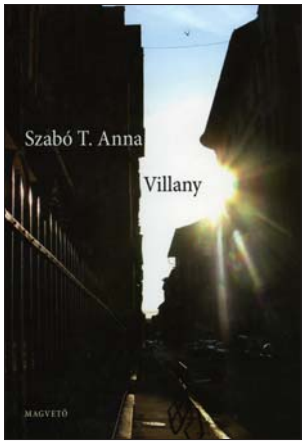

Szabó T. Anna legutóbb megjelent verseskötetének hatvannégy költeménye kilenc ciklusba rendeződik; a hatvanötödik, a kötetnyitó *Holdfogyatkozás* éppen sajátos, különálló prológushelye miatt válik kiemelten fontossá.

„…aki vagyunk, van is, nincs is” – írja a költő e versében, s a „holdfogyatkozás” sejtelmes, misztikus „fénysötétjében” Szabó T. Anna csodálatos, fájdalmasan szép utazásra hív bennünket: verseiben megmutatva önkereső önmagát, az olvasót is arra készteti, próbálja ő is meghatározni, megérteni saját magát; fényeit és sötétjét, angyalarcát és ördögprofilját, átélni a csodákat és megérinteni az érinthetetlent, a szójátékkal („halál a hála”) engesztelt halált.

A kötet legfontosabb poétikai szervezőmotívuma a fény és annak hiánya, pontosabban az átmenet: a fény és nem fény határa; a Nemes Nagy Ágnes-i lírában megtalált „között” („Nem-fény és fény közt tűhegynyi különbség” – *Fénysáv*). Szinte valamennyi alkotásban előfordul a fény valamely formája, s ha a kötet címére gondolunk – *Villany* –, nem csupán a világító, de a melegítő izzás is fontos elemmé válik a versek értelmezésekor.

Az egyes ciklusok önmagukban is kerek, zárt egészként olvasandók, de a kötet különös szépsége, hogy a kilenc egység egy nagy egészet alkot: Szabó T. Anna lírai portréja sejlik fel a hatvanöt versben, fényben és sötétben.

A *Hold-dal* és az *Április* fiatal szerelmese vallja, hogy „…mégis, mégis: / szeretni jó”; a *Születés* áldott hajnali pillanatában a várandós anya „…mosolyog már, / meleg, feszes hasát megsimogatja. / Érzi, kezéhez odabújik a magzat.” Később *Mária mondja:*

„Isten hozott, Isten küldött,
édes fiam, kisfiam.

Milyen a világ? Meg nem mondom:
dúdolok inkább, ősanya-módon,
megsimogatlak, megszoptatlak,
szívdobogással elringatlak.”

S melyik édesanya ne ismerné az óvodába indulás sajátos, ismétlődő rituáléját:

„A házunk mellett van egy névtelen utca.
Mindennap azon megyünk óvodába.
A kisfiam a kövek nyelvét tudja…” *(Alapzaj)*

Nagyon jellemző, rokonszenves attitűd a gyermeki látás, s a csodákban hívő, tiszta gyermek költői szerepe, amelyben azért mindig ott van a világra érzékenyen figyelő és reagáló felnőtt. Az előbb idézett *Alapzaj* című vers egyszerű, kedves nyitánya később komoly és komor történelmi látomássá lesz, majd csendes bölcselkedés után („Ha célba akarsz érni, ne siess: / a kő elbuktatja, aki rohan”) Tóth Árpád-i szépséggé szelídül: „…az esti napfény felragyog, / egy évezred egy pillanat.”

A gyermeki világhoz szervesen tartozik a játék. Szabó T. Anna nem csupán költői vallomássá emeli a játékot: „A világ játszik velem, s én vele” *(A költők),* de nyelvének gazdagságában, rímeiben és ritmusaiban, lüktető, gunyoros rapjében, anagrammáiban és szójátékaiban szüntelenül játszik is:

„…ott ver a ott ver a szív…” *(Ritmus)*

„…mit vétettem mit vé
tettem tetem tettem tetem tetem.”
(Egy parasztasszony)

„…a celebet, ki azt hiszi, hogy sármőr,
a politikust, aki tiszta sár már…” *(Sajtó)*

Szinte halljuk az *Ördögtrilla* bájolóját, hogy sziszeg a bűvös sz-alliteráció: „…szűk sziklák közt szállsz szilánkként…”, s a vers a már többször említett, tényleg halálosan komoly szójátékkal zárul: ennyi az élet – „sírástól a sírásóig”…

A játék fegyver is, gyógyszer is a bajok, a létezés súlya ellen Szabó T. Anna költői világában, amint *A költők* című vers vallja:

„…Valami baj ért?
Az, hogy felnőttem.
Futás játszani!”

A műfaji gazdagság is a kötet egyik erénye: a már idézett *Ördögtrilla* varázsos ráolvasás, a *Kocka-rap* igazi szózene, a *Pordal*-ciklus hét dala a műfaj megőrző megújítása: sokszor csak az utolsó versszakban bomlik szét az ősi magyar felező nyolcas, mutatván, hogy a harmónia már nem teljes. Találkozhatunk szerelmes verssel *(Hold-dal),* prózaverssel *(Hársfa),* ars poeticával *(A költők),* drámai monológgal *(Tűz),* s mindegyikben az énkeresés egy-egy fázisának tanúi és résztvevői vagyunk.

Érdekes figyelni a költő kapcsolódását a magyar irodalomhoz: Szabó T. Anna két esetben meg is nevezi a költő elődöket verseinek alcímében *(Az örök sakk – Barbár váza Babitsnak; Ünnep – Változat egy Weöres-versre),* azonban több művében megnevezetlenül, rejtve vannak jelen szeretett és tisztelt „mesterek” (intertextualitás). A már idézett *Kocka-rap* egyik fanyar sorából így szól Ady: „…őrizem a szemedet és azt akarom, hogy implementáld / a protokollom!” József Attilát a *Vándordal*ban halljuk háromszor is: „…légy az, aki még sose voltál…”; „…légy újra az, ki egyszer voltál…”; „…az legyél, aki lehettél”. Pilinszkyt az *Apokrif* idézi meg, Kosztolányi „vad kovácsa” a *Fény, sötét*ben sorolja infinitivusait.

Az elődök közül Weöres líráját érezzük a legerőteljesebb ihletforrásnak: a már kiemelt nyelvi játékosság, humor, a szómágia, a költői hapaxok (egyszeri nyelvi újítások, például: „hullámlanak a napok és az éjek…”) és az erőteljes gondolatiság egysége sajátosan nőiessé, légiesebbé válik azonban Szabó T. Anna költészetében, s ez a transzcendenshez való viszonyában is érződik. A *Talp* gyermekkorra emlékező felnőtt énje, *A csoda* ajándékot rejtegető anyukája, az *Ünnep* és *Az ünnep azé, aki várja* bizonyosságot tudója örömmel vár, mert „A fa alatt angyalok ülnek – / az ünnep azé, aki vár.” És: „…a benső csendben dal nyugalma zeng…” *(Ünnep)*

Mindezt azonban csak az tudja átélni, aki megtapasztalta, hogy „A majdnem: az a nem” *(A majdnem),* s aki így magáénak vallja a jézusi életprogramot:

„Nézed a szenvedést: azonosulsz.
Továbbmész: saját terhedet viszed.” (*A néző*/9.)

K. Sebestyén Nóra

Könyvköltészet

L. Simon László: *Japán hajtás.* FISZ – Kortárs Kiadó, Budapest, 2008.

A *Japán hajtás* olyannyira szerzői könyvmű, mintha alkotója kézművesként nagy műgonddal maga hajtogatta volna lapjait. A verseket írta, a fényképeket készítette, a kötetet és a borítót tervezte: L. Simon László. Ritka technikával készült: a kötés során az íveket félbehajtják, de nem vágják fel, s így kötik vissza a gerincbe (ez a japán hajtás). Ha olykor kezünkbe akadt olyan könyv, amelynek néhány íve felvágatlan volt, fogtuk a kést, és „befejeztük", ami a nyomdában elmaradt. Itt ezt nem tehetjük meg, mert a szerző a rejtve maradt belső oldalakra egyéni leleménnyel képeket helyezett. Ha kést fognánk, barbár módon szétvágnánk őket. Az illusztrációk tehát nem a szöveg mellett, hanem azok alatt és fölött, azok között vannak. Hogy meglássuk, ujjainkkal be kell nyomnunk a behajtott ívet, de így mintha egy csőbe néznénk, sosem tárulhat elénk a teljes látvány. A könyv már anyagi mivoltában sem hagyja teljesen megismerni magát. A versek többszöri olvasást kívánnak, olyannyira telítettek élménynyel és tapasztalattal. Hogyan tudjuk ezt a sűrítményt feloldani, az íveket képletesen felvágni? Megelevenedik az ősi jelkép: a felnyitandó *könyv* mint a megismerés metaforája – nem csak átvitt értelemben. Ez az alkotás folyamatában leképzett, felvágatlan valóság, „ami sosem volt a mienk, / ami olyan, mint a festett szőlő / gyümölcsös illata" *(Japán hajtás).*

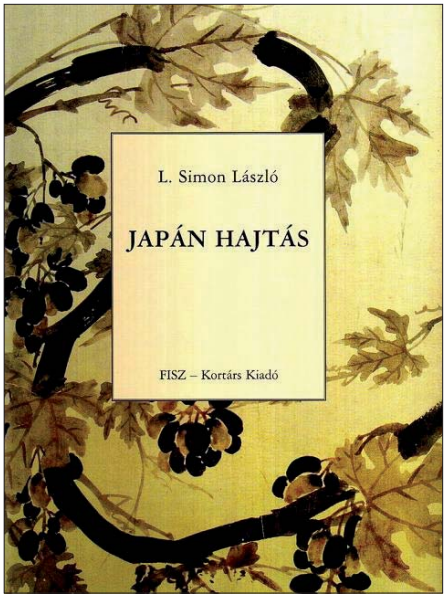

Az első ciklus *(Nagyanyám nagyapámmal beszélget)* költeményeiben visszatérnek a gyermekkor színterei, tárgyai, újrajátszódnak a családtörténet epizódjai: megjelenik az anya, a nagyszülők, a feleség, a gyerekek. De a szülőföld kötelékei a vér szerinti köteléknél is szerteágazóbbak, így lép át az egyszer volt, valóságos személy versbéli szerepébe, így válik általános alannyá:

„mintha nagyapám lenne,
vagy valamelyik rokon,
ismerős,
vagy inkább az egyik öreg
a szomszéd faluból.
De a mifélénk,
így mondják ezt – mifelénk."

(Vasárnap)

L. Simon László sorainak elevenítő erőt ad, hogy akár tárgyakról, akár hagyományokról, akár személyekről szólnak, árad belőlük a szeretet. Az ember olyan otthonosan mozog ebben a világban, hogy nem tudja már, „mi az, ami vele történt meg, s nem valamelyik szereplővel egy *másik* filmben" *(A régi ház).* A poézisben a megtörtént és a kitalált felcserélhető: „minden kép és költemény" – hiszen, ami megtörtént, ki lehetne találni, és ami kitalált, az meg is történhet.

Az emlékezésnek mindig van metafizikai rétege, de ez sosem elvont, hanem életszerű igazság, húsba vágó kérdés, a lehető legszikárabban megfogalmazva. Az Úr jelenlétében a mindentudás elvárása: „mondjam el, / mi változott, / és mi az, / ami mégis állandó" *(Cím nélkül).* Az Ady-féle létérzés itt belenyugvás: „Ha eltörött, / hát eltörött..." Elfogadása mindennek, „amit már semmilyen / erő nem képes / önálló

résszé tenni / az egészben" *(Róka fogta csuka)*. Mindenki érzi helyzete „megfoghatatlan és megnevezhetetlen egyediségét", miközben fölismeri a „közöny és részvét fölöslegességét" *(Tavaszi hajnal)*.

A ciklus címadó versét egy fénykép ihlette. A fotón a nagyanya áll a nagyapa sírjánál. A versben beszélni kezd. Ez a monológ olyannyira őszinte, hogy belerökönyödünk. Nem ünneprontás, nem szentségtörés egy életre szóló boldog házasság után „hatvan év / semmivé foszlott / csendes szenvedélyét" emlegetni, mindezt az özvegy szájába adni? A tényszerű megállapítást, hogyan válik a lángoló szerelem évtizedek alatt mindennapi rutinná. A bensőséges monológ folytatódik, s így lesz mégis megnyugtató ez a „semmi", mert a síron túl a kimondatlan is kimondatik: „mert túl minden megméretésen / mégiscsak ez a szeretet és a hit / igazi próbája" *(Nagyanyám nagyapámmal beszélget)*.

Az emlékekben meghökkentő, élénk hasonlatok lüktetnek, melyek hétköznapi természetességgel és egyszerűséggel kerülnek a helyükre: „A legjobb szó keresése olyan, / mint gyalog bejárni Fehérvárt..." *(A legjobb szó)*

Ilyen felütés után örömmel ismerjük fel az iskolai irodalomórán tanultakat: kíváncsian várjuk, hogyan fejlődik a metafora allegóriává. Majd hirtelen azon veszszük észre magunkat, hogy lám, kortárs verset olvasunk, követhető és tetszik. Hisz ki ne azonosulna a kamasszal, aki egy úgymond történelmi eseményről (a rendszerváltás) nem utólag feldíszített, magasztos stílusban, hanem a korabeli magát meg nem hazudtoló, csibészes összekacsintással mesél:

„Szeptemberben kétszer is lecserélték a történelemkönyvünket,
s kiderült,
az 1945 utáni dolgokról diszkréten hallgatunk az érettségin,
nem kérdezik meg, amit nem mondtak el,
s ennek én örültem,
mert lusta voltam,
mint a legtöbb gyerek."

Számoljunk le az iskolás közhelyekkel. Felhőjárás helyett földön járás: művészi alkotás és mindennapi élet nem egymást elidegenítő, kizáró, hanem egymást kísérő, egymást feltételező valóság. Ahogy az egyik barátnak ajánlott versben olvassuk: itt vagyunk mi ketten, „akik mégsem áldozzuk fel az életet a művészetért".

Ha már nem félünk a közhelyektől, merjük megkérdezni: *Mi a művészet?* Egy lehetséges válasz a hazaszeretettel rokon, tárgyiasult, fogyasztható valóság:

„Párizsban a konyhában kolbászt eszünk:
magyar kolbász magyar ízekkel.
Ez a művészet,
ennek az íznek a szeretete,
a mi paprikánk színének, illatának az őrzése,
a hurkába, kolbászba, sajtba kerülő töltelék keverése, a fűszerek helyes arányainak megtalálása..."

(Rillettes)

Emléket idéznek a *Zsoltáros improvizációk* is, a pályatársaknak és mestereknek ajánlott, egy-egy zsoltárrészlet ihlette, áldást kérő, együtt imádkozó, gondolati versek.

A záró ciklus címe: *Fides quaerens intellectum*. A középkori teológiában híressé lett tétel szerint a hit nemcsak elfogadja a kinyilatkoztatott igazságot, hanem annak megértését is keresi. A képiségében megragadó tíz négysoros ennek 21. századi, költői próbája.

A művet a szöveg és a képek mellett hangzó anyag teszi teljessé: a *Japán hajtás* hangoskönyv formában is megjelent, a verseket Blaskó Péter adja elő. A hangfájlok a szerző honlapjáról szabadon letölthetők.[1]

A kötet a 2009-es könyvhéten elnyerte a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése által létrehozott Szép Magyar Könyv Díjat.

Székács István

[1] http://www.lsimonlaszlo.hu/japan_hajtas_hanganyagok.html

Kalákában a Kalákáról

Lettner Krisztina – Horváth Bence – Takács M. József (szerk.): *A Kaláka (első) 40 éve.* Cartaphilus, Budapest, 2010.

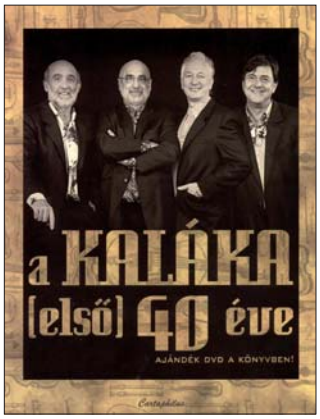

Amikor „Kalákáék" egy eredetileg népnyelvi kifejezést választottak együttesük nevévé, valószínűleg még maguk sem sejtették, hogy zenei alkotó- és előadói tevékenységük révén rövid időn belül fogalommá válik. Olyan fogalommá, amely csak a műfaj- és iskolateremtő művészek osztályrésze lehet. Így nőtt ki a *kalákából „a Kaláka",* amely senki mással össze nem téveszthető, megkülönbözető védjegyük maradt azóta is. Az eredeti köznévből tehát nemcsak tulajdonnév lett, hanem egyedi *márkanév* is. Egy olyan különleges hívószó, amely remélhetőleg nagyon sokakban kelt hasonló asszociációkat. Főleg azokban, akiknek nem kell magyarázni, mennyire más *kalákában,* mint *Kalákára* járni.

Nos, nekik lesz valóságos ajándék *A Kaláka (első) 40 éve* című szép kivitelű, hiánypótló kiadvány. Amelyet különösen azok várhattak régóta, akiknek immár nemcsak a gyermekeik, hanem unokáik is „Kalákára járnak". Mert negyven év, az bizony nagy idő. Egy folyamatosan koncertező zenei együttes életében pedig különösen. Hogy mi minden fér bele negyven évbe, arról szól ez a könyv.

Ezzel azt is elárultam, hogy kinek nem ajánlom ezt a kötetet. Akit soha nem érdekelt, hogy végül is hány tojást tojt a *pelikán,* vagy hogy miféle szerzet lehet a *nandu,* illetve milyen hangot adhat az *ukulele,* annak tényleg tökéletesen felesleges lenne ez a könyv, mert ezeket az alapvető ismereteket ebből sem fogja megtudni. Mint ahogy azoknak sem szól, akiknek *a földalatti szignálja* legfeljebb annyit jelent, mint Pavlov kutyájának a csengő: *„Kérem, vigyázzanak, az ajtók záródnak".*

Akiket viszont ez a dallamcsengő lelki táplálékokra emlékeztet, hiszen zenei és versélmények sokaságát hívja elő, azok a nyájas olvasók – lehet-e más, mint *nyájas* és *derűs* az, aki a Kalákán nőtt fel? – nyilván szeretettel fogják lapozgatni ezt a könyvet. És nemcsak a képek miatt – pedig mint képeskönyv is megállná a helyét, olyan bőséges a képanyaga –, hanem a gazdag olvasnivaló okán is. Csak a legnagyobb elismerés illeti azokat, akik közreműködtek abban, hogy megszülethessen ez a kiadvány, amely valóban méltó tisztelgés a negyvenéves Kaláka előtt.

A gazdag képanyag mellett az olvasók érdeklődésére valószínűleg leginkább az interjúk tarthatnak számot, hiszen ezekből tudható meg a legtöbb a Kaláka együttes egykori és mai tagjairól, a versekhez, az együtteshez, egymáshoz és a világhoz való viszonyukról. Hogy ez valóban meg is történik, az Krizsó Szilvia érdeme. Interjúi lebilincselő olvasmányok – valóságos mélyinterjúk –, amelyekben felkészültségével és érzékeny ráhangolódásával sikerült nemcsak beszéltetni beszélgetőpartnereit, hanem *megszólaltatni* is.

Ha csak interjúkból és képekből állna a kötet, akkor is bőven megérné az árát, de így, hogy a könyvhöz egy különleges koncert felvételét tartalmazó ajándék DVD is jár, a Kaláka hívei dupla gyönyörűségben részesülhetnek, hiszen a bőséges olvasnivalón kívül nem mindennapi zenei csemegében, egy igazi meglepetésben is részük lehet.

A 2009. december 27-i meglepetéskoncert ugyanis a szervezőkön és a beavatottakon kívül mindenkinek meglepetés volt: a közönségnek éppúgy, mint a Kaláka tagjainak. Ők abban a hiszemben érkeztek a Millenáris Teátrumba, hogy egy alapítvány javára rendezett nagyszabású verskoncerten fognak közreműködni. Egyik fellépő csapatként a többi között. Eddigi pályafutásuk során sokszor előfordult már, hogy a Kaláka tagjai is „kalákában" léptek fel, de arra még nem volt példa, hogy úgy vegyenek részt egy koncerten, hogy nem ők muzsikálnak, hanem a többi zenész játszik az ő tiszteletükre. A Kalákának, *kalákában,* Kalá-

ka-számokat. És nem is akárkik: a hazai zenei élet kiválóságai a legkülönbözőbb műfajokból. A nép- és világzene képviselőitől (Sebestyén Márta, Palya Bea, Bognár Szilvia, a Csík zenekar és a Söndörgővel együtt fellépő Vujicsics együttes) a versek megzenésítésének és népszerűsítésének misszióját vállaló Misztrál együttesen és a Kosbor trión át egészen a könnyűzene, a blues és dzsessz olyan nehezen kategorizálható képviselőiig, mint Ferenczi György és a Rackajam, Frenk, a Quimby, a Napra, a Heaven Street Seven, a ColorStar, Bársony Bálint és a Juhász Attila Jazz Quartet, a Pannónia Allstars Ska Orchestra, és köztük az olyan szélesebb körben is ismert, népszerű előadókkal, mint Lovasi András vagy éppen a Republic együttes. (Az utóbbiak neve talán még azoknak is mond valamit, akik nem a Kaláka zenéjén szocializálódtak.)

És akkor még meg sem említettem a *Deák Téri Evangélikus Gimnázium kórusát,* illetve az este egyik – az ünnepeltek számára minden bizonnyal legnagyobb – meglepetését, a családtagjaikból kimondottan erre az alkalomra verbuválódott *Kaláka Next* szívet melengető produkcióit.

Az, hogy a családtagok szeretetből léptek fel, talán nem meglepő. De hogy az összes közreműködőt ugyanez vezérelte, már annál inkább. Hát még, ha azt is hozzávesszük, hogy a fellépő művészek fél évig a legnagyobb titokban készültek azért, hogy a meglepetés tökéletes legyen.

A Kaláka tagjai tehát megérhették a legnagyobb megtiszteltetést: együttesük fennállásának negyvenéves évfordulója alkalmából a magyar zenei élet kiválóságai „kalákában" köszöntötték és ünnepelték őket. Mégpedig nem is akárhogyan: a fellépő zenészek olyan egyéni felfogású, invenciózus parafrázisait adták elő az eredeti Kaláka-daloknak, amelyekkel nemcsak a közönséget, hanem láthatóan az ünnepelteket is katartikus élmények sorozatával lepték és örvendeztették meg. (Mindezt méltó módon egészítette ki az az emlékezetes teljesítmény, amelyet a koncert házigazdája, Lackfi János költőként és – a stand up-os dumagépekkel is versenyre kelő – műsorvezetőként az est folyamán nyújtott.)

Nem költői túlzás tehát, ha azt állítom, hogy mindenkinek ajándék lesz ez a meglepetés DVD. Azoknak is, akik ott lehettek a koncerten, és azoknak is, akik kimaradtak ebből a katartikus élményből. A ráadásként vele kapott könyvvel együtt pedig olyan kincs, amely nem hiányozhat senkinek a könyvespolcáról, akinek megadatott, hogy ha nem is kalákában, de Kalákán nevelkedett.

Szőnyi István

Isten is táncolhat

Hubay Miklós: *„Aztán mivégre az egész teremtés?" Jegyzetek az Úr és Madách Imre műveinek margójára.* Napkút Kiadó, Budapest, 2010.

Kevesen ismerhetik és érthetik úgy Madách monumentális művét, mint Hubay Miklós, a kilenckét évesen is aktív drámaíró. Ezt a megállapítást most is elhárítaná, ahogy már több mint harminc éve jó adag öniróniával „rögeszmés" hozzáértésnek minősítette, szerényen hozzátéve, hogy *Az ember tragédiájá*nak legfeljebb törtrészét ha ismeri.

Hubay Miklós nevéhez fűződő kultúrtörténeti momentum: 1984-től az ő kezdeményezésére ünnepeljük a *magyar dráma napját* minden évben szeptember 21-én, annak emlékére, hogy 1883-ban ezen a napon volt Madách drámai költeményének ősbemutatója a Nemzeti Színházban.

Szívvel-lélekkel kötődik a kedves szerzőhöz, a kedves műhöz, ez tükröződik a *Tragédiá*hoz írt jegyzeteiben, amelyek a hatvanas évektől egészen 2009-ig keletkeztek, és most végre kötetben is megjelentek, intellektuális utazásra híva az olvasót. A lenyűgözően hosszú és gazdag életút során kiérlelt gondolatok, határtalan asszociációk hatalmas olvasottságból, szakmai tudásból és életbölcsességből fakadnak: a legapróbb, pársoros

észrevételektől az egy-két oldalas eszmefuttatásokig.

A könyv alcíme: *Jegyzetek az Úr és Madách Imre műveinek margójára*. Hubay nemcsak szigorúan vett irodalomelméleti fejtegetéseket közöl, hanem roppant tapasztalat és ismeretanyag birtokában szabadon tolmácsol az Úr és Ádám, az Úr és Madách, a szerző és a közönség, a korabeli és a mai olvasó közt. Így történik meg, hogy a *Tragédiát* kezdjük olvasni, és a Biblia vagy más művek lapjain kötünk ki.

A jegyzetek alapkérdése: hogyan volt képes egy 19. századi, betegeskedő, depressziós nógrádi nemesúr teljes magányában, magába zárkózva létrehozni ezt az egész világtörténelmet átívelő gondolati remekművet? (Mert a dráma sosem úgy születik, hogy az író békésen üldögél asztalánál, majd egy váratlan családi, közéleti esemény hatására hirtelen tollat ragad...) Hubay párhuzamba állítja az írói és az isteni teremtést, teremtőtárssá téve őket, hisz mindketten új világot konstruálnak.

Drámaíróként és tanárként dramaturgiai, színpadtechnikai, díszlettervezési tanácsokat ad. „Isten is táncolhat” – instruál a mennyei színhez. Hiszen ha gyönyörködött művében, az Úrnak világteremtő örömében együtt kell táncolnia az angyalok karával. „Ó, ha én azt az unalmas mennyei színt újrarendezhetném!” – a Tragédia egyes színeinek, jeleneteinek színpadra állítása Hubay vissza-visszatérő vágya, ahogy többször bevezeti jegyzeteit: „Ha én rendezném...”

A könyv szerkesztője, Borbély András (neve szemérmesen bújik meg a könyv utolsó oldalán, pedig ő is sikeres *rendezést* végzett) stílusosan tizenöt fejezetbe foglalta Hubay szövegeit, *Az ember tragédiája* tizenöt színének mintájára.

Bámulatos, hogy a több mint negyven év során keletkezett feljegyzések milyen magától értetődő módon állnak össze a szerkesztő keze alatt, akinek a datálással amúgy sem lett volna érdemes bajlódnia, hiszen a szerző csak néhány esetben tüntette fel a jegyzetek keletkezési évét. A stílus, a nyelv az évtizedek közt csapongva is olyannyira egységes, hogy jóformán észre sem vesszük az idő múlását vagy visszapörgetését, ki nem találnánk, hogy éppen 1970-ben vagy 2004-ben papírra vetett sorokat olvasunk.

Végül, ha azt keressük, mit mond nekünk ma *Az ember tragédiája,* Hubay érdekes színháztörténeti keretben adja meg a választ. Az Urat bíráló Lucifernek az első színben elhangzó, a teremtésbe belekontárkodó emberről jövendölt szavai napjainkban különös hangsúlyt kapnak:

„Az ember ezt, ha egykor ellesi,
Vegykonyhájában szintén megteszi. –
Te nagy konyhádba helyzéd embered,
S elnézed néki, hogy kontárkodik,
Kotyvaszt, s magát Istennek képzeli.
De hogyha elfecsérli s rontja majd
A főztet, akkor gyúlsz késő haragra.”

Paulay Ede, a *Tragédia* első rendezője ezt a részletet evolúcióellenesnek tartotta, ezért egyszerűen kihúzta a szövegkönyvből. Ez a cenzúra a színházi hagyományban hosszú ideig továbbélt. El sem tudták képzelni, hogy ez beigazolódhat, hogy az ember beleavatkozzék a teremtésbe, vagy egyenesen elrontsa azt. Az inkriminált nyolc sor csak jóval később, az ötvenes évek végén hangzott fel először színpadon, éppen Hubay érvelésére – és vált azóta nyugtalanító valósággá, a már bekövetkezett és a még fenyegető világméretű környezeti katasztrófák árnyékában döbbenetesen aktuális üzenetté.

A *Tragédia* jövő ideje a 20. század végén jelenné vált: a falanszteren, az űrutazáson már túl vagyunk. Tétlenül várjuk, hogy Madách utolsó történeti jóslata is beteljesedjék?

Székács István

Egymásért szenvedni

LÁNYI András: *Az ember fáj a földnek. Utak az ökofilozófiához.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010.

Néhány hónappal ezelőtt adta ki a L'Harmattan Kiadó Lányi András újabb könyvét. A kötetben lévő írások gyűjtőcíme Vörösmarty versét idézi: „Az ember fáj a földnek". Lányi esszéinek végére érve valóban szomorúan állapíthatja meg az olvasó a frissen olvasott gondolatok és a reformkori költő 1846-ban írt, *Az emberek* című versének jó néhány tartalmi hasonlóságát. „Az emberfaj sárkányfog-vetemény: / Nincsen remény! nincsen remény!" – így a vers két utolsó sora, s ha a szerző a végső reménytelenség bénító érzésében nem is, az emberfaj történelmi teljesítményének lesújtó értékelésében nagyrészt osztozik a költővel.

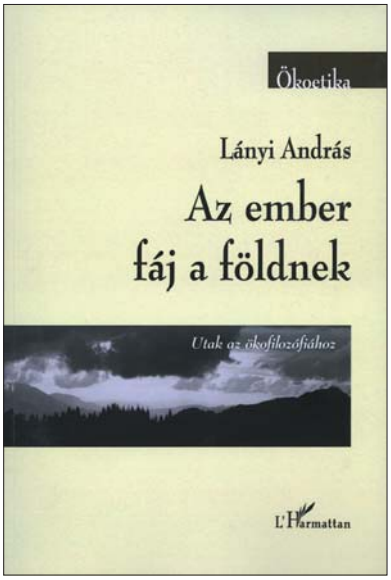

A könyvben található tizennégy esszé tizennégy éven ível át, nagy részük korábban is megjelent már különféle helyeken. Aki nem szisztematikus olvasója Lányi András írásainak, vagy nem foglalkozik behatóan az ökofilozófiával (magyar nyelven ezt leginkább szintén a szerző kiadásában megjelent szöveggyűjtemények segítségével teheti meg), annak mégsem kell attól tartania, hogy bármelyik is közeli imerősként köszön majd vissza. Lányi nem használ tartalmi vagy nyelvi kliséket, stílusa egyszerre könnyed és komoly. Mialatt bevezet az ökológiai gondolkodásmód 20. századi metafizikai vagy etikai alapszerzőinek szemléletébe, vagy megosztja velünk az emberi és emberen kívüli közösségek kapcsolatáról és a politikai felelősségről szóló nézeteit, ismereteink bővülését művészetközeli élményként éljük át. Nem filozófus, nem is tartja magát annak, tételeit rendszerint mégis a ma legjelentősebbnek ítélt filozófusok felfogásából indítja. Nem természettudós, de nem jön zavarba, ha tudománytörténeti vagy -elméleti párhuzamot akar találni mondanivalójához. Nem „humánökológus" (mert meggyőződése szerint ilyen szakma nincs is), de alapítója a hazai humánökológiai stúdiumoknak mint az emberi együttélés tudományának a középiskolákban és egyetemeken. A szerző közíró. Felelősségét vállaló írástudóként egyike azoknak a kisszámú kor- és honfitársainknak, akik bonyolult, de nélkülözhetetlen összefüggéseket tárnak fel a jelen helyes életstratégiái terén inspiráló módon anélkül, hogy a gondolatok mélyén állandóan saját képmásaikba botlanánk. Ez azonban nem személyes bravúrnak köszönhető esetében, hanem a könyvben részletezett szemlélet következetes kivitelezésének.

A négy fejezet közül az első *A környezettől az etikáig* vezet. Ebben találkozunk az ökológiai szemlélet filozófiai alapjainak vázlatos és élvezetes bemutatásával. Miután az ökológiai diskurzus az ember és világa kapcsolatáról szól, igazi tétje is csak filozófiai összefüggéseiben tárul fel. A humánökológia emberi együttélés-tudományként való értelmezésében John Dewey játszik kiemelkedő szerepet azzal, hogy az élet folytonosságát a környezet folyamatos újjáalkotásaként írja le, s a mindenkori társadalomban előrébb helyezi az emberek közti kommunikációt a ráépülő konszenzusokkal, mint az ehhez képest csak elvontan létező egyént (10. o.). A „környezetvédelem" ma már széleskörű és divatos programja ezzel nagyjából a helyére is kerül. Az ember ugyanis sohasem kerül abba a

helyzetbe, hogy a környezetét önmagától elhatárolva, önértelmezésétől függetlenül bármitől is megvédhetné. A környezet kizárólag az ember önmagához és a hozzá való hűtlenségétől szenved. Descartes-nak az embert a természettől elszakító dualista programja különféle ideológiák, etikák és a tudományos haladásról alkotott népszerű képzetek köntösében jelenleg is folyamatosan és erősen hat. A föld élőlényeinek társulásait, élőhelyeit és változatainak gazdagságát egyre láthatóbban fenyegető erő már nagyobb pusztítást végzett az emberi kapcsolatok minőségében és az autonóm személyiség felőrlésében. És minthogy az ember sajátos módon egyszerre alanya és tárgya is az őt konstruáló viszonyok és kapcsolatok reflexiójának, ez a pusztítás logikus, egyszersmind jellemző módon jelentkezik a valódi probléma meglátásának hiányaként.

Meghatóan szép és cselekvésre indító módon kapcsolódnak itt egybe az ökológiai látásmódban például Heidegger, Husserl, Lévinas és Buber közismert gondolatai, és szervesen folynak tovább az *én* értelmezéséről szóló ökológiai és transzperszonális irányzatok egyelőre csak szűkebb körökben ismert képviselőinek munkásságában (Kohák, Thiele, Schalow, Abram és mások). Maturana és Varela megállapítása szerint biológusok és más természettudósok kutatásai is igazolják Dewey és a kapcsolatok elsődlegességét hirdető más filozófusok szemléletét. Amíg az életre hosszú időn át úgy tekintettek, mint a rendkívül bonyolult anyagi rendszerek funkciójára, most megfordult a kapcsolat, és inkább az életet tekintik „a folyamatok rendjéről gondoskodó, a szerveződés mintázatainak replikációjára képes önszabályozó tevékenységnek" (50. o.). E súlyos felismerés alapjáról már csak néhány lépés, hogy az önszabályozó tevékenységként megismert élet az ember kapcsolatrendszerein keresztül mind az ember egzisztenciájáról, mind az identitásáról alkotott eddigi statikus képet megváltoztassa. Minthogy az ember lényege csak az azonosulás aktusaiban ragadható meg, sohasem azonos önmagával, hanem mindig azzá lesz, amivel azonosul. Ez az egyik legfontosabb ok, amiért az emberre vonatkozó korábbi szemléletnek át kell adnia helyét az együttélés tartalmával kifejezhető újabb felfogásnak.

A második, *Környezet és etika* címet viselő fejezet részben megerősíti és elmélyíti, részben kiszélesíti az eddigieket. Nagyobb betekintés nyílik itt az etika távolabbi és közelebbi történetébe és jelenlegi erőfeszítéseibe, miközben számos régi fogalom új meghatározásával találkozunk. Különösen érdekes e sorban a fejezet végére kerülő *szelídség* jelentése. Ennek helyes megállapításához szükség van a *megértés* és *megkímélés* jelentésegyezésének felismerésére, s ennek segítségével a szeretet szüntelen aktivitásként történő azonosítására.

Az eddigiek értelme a két utolsó fejezetben válik gyakorlattá, ahol részben a politika, részben a média, illetve a közös cselekvés kérdései kerülnek elő. A szerző itt többször megfogalmazza az ökológiai gondolkodás terméketlenségét szajkózó vélemények alaptalanságát. Az ökológiai politika legelső feladatául szabja a politika értelmének helyreállítását, amihez nem elég a személyes áldozatvállalás, hanem „az illetékes részvételen alapuló, emberi léptékű döntéshozatal megteremtésére" és „a nyilvánosság színtereinek visszahódítására is szükség van" (147. o.).

A befejező fejezet különösen sok félreértést igyekszik tisztázni. Ezek közt is legérdekesebb talán az a két, megmagyarázhatatlanul széles körben igazságnak tartott vélekedés, hogy a „rossz jóra vezet" és hogy „jót cselekedni rossz" (191. o.). Mialatt rácsodálkozunk e nyilvánvaló valótlanság részleteire, gondolatban már kereshetjük a jelen és a jövő jobbításának azokat a szűkebb és tágasabb helyeit és alkalmait, ahol megélhető a nélkülözhetetlen ökoetika egyszerű igazsága. Ez nem több annak belátásánál, mint hogy „egymásért szenvedni [...] ezerszer jobb, mint egymástól szenvedni" (191. o.).

Béres Tamás

Biblia és (gen)etika

Az Amerikai Evangélikus Egyház vitaindító állásfoglalása a genetikáról

Milyen tanácsot adhat egy lelkigondozó, ha megkérdezik a mesterséges megtermékenyítés során „megmaradt" és fagyasztva tárolt embrió sorsáról? Mit tehetünk, ha kiderül, hogy magzatunk súlyos betegségben szenved? Mit gondolhatunk keresztényként a mexikói enolabab szabadalmaztatásáról?

Sokszor hallani még szakemberek szájából is sommás ítéleteket a genetikával kapcsolatban, miszerint a genetikailag módosított élőlények Isten ellen valóak, nem szabad belepiszkálni a teremtett világ genetikai állományába. Vajon tudják-e a fenti ítéletek megfogalmazói, hogy világszerte a cukorbetegeket genetikailag módosított baktérium által termelt inzulinnal gyógyítják, mert az így előállított inzulin sokkal kevesebb mellékhatást okoz, mint a korábban rendelkezésünkre álló módszerek – hogy a genetika vívmányai közül csak egyet említsünk?

A genetika kérdéseinek jobb megértése céljából állásfoglalás-tervezetet[1] adott ki az Amerikai Evangélikus Egyház (ELCA) a genetikai beavatkozások teológiai, etikai, társadalmi kérdéseiről. Teológiai és társadalmi kérdéseket megvitató üzenet ez a dokumentum az egyház tagjainak, hogy informált ítéletet alkothassanak a természettudományok és az orvostudomány genetikai (genomikai) lehetőségeiről a keresztény hit tükrében. A 63 oldalas tanulmányt teológusok, egy genetikai tanácsadó és egy földműves gazda fogalmazta meg, s a végső változatot – nyilvános vita és kommentárok alapján – majd az egyház közgyűlése fogadja el. Érdekes kezdeményezés ez, hiszen sokan azt gondolhatják, hogy például a preimplantációs genetikai diagnosztika vagy a genetikailag módosított növények szabadalmaztatási kérdése nem kifejezetten a teológusok mindennapi kenyere, de a dokumentum olvasói meggyőződhetnek arról, hogy a genetika lehetőségeiről és veszélyeiről felelősséggel és tájékozottan szólni szinte mindannyiunk feladata.

„Social statement" az állásfoglalás meghatározása, tanító, döntéseket segítő célzattal íródik, rendkívüli módon ügyelve arra, hogy ne valamiféle erkölcsi diktátumot vegyen kézbe az olvasó, hanem olyan gondolatgyűjteményt, amely segít tájékozódni, ugyanakkor a döntés felelősségét meghagyja az olvasónak.

Az állásfoglalás-tervezet szerzői leszögezik, hogy a genetika és általában a tudomány lehetőségei olyan eszközök, amelyek jelentős mértékben hozzájárulnak az ember küldetéséhez, és sok jót hoznak a világba, mindazonáltal aggodalmukat fejezik ki a genetikai kutatások globális és hosszú távú hatásai miatt, különösen, ha a kutatások által megtestesült hatalom tökéletlen emberi kezekben elbizakodottság avagy hanyagság miatt visszaélésekhez vezet: a genetika eredményei által minőségileg és mennyiségileg egyaránt megnő a kísértés a rossz, illetve kétes célok megvalósítására. Mindezek alapján az ELCA elutasítja a kutatás korlátlan szabadságát, vagyis a tény, hogy valamire piaci igény mutatkozik, önmagában nem igazolja a kutatás etikai elfogadhatóságát. A kutatás nem értéksemleges tényező életünkben, a kutatás eredményei alapvetően megváltoztatják társadalmainkat.

A mezőgazdaságban és az orvostudományban alkalmazott biotechnológiai eljárások az emberi élet alapvető szükségleteit érintik, ezért az ezeket az eljárásokat érintő döntéseket nem szabad kizárólag a piac törvényeire hagyni. Az ELCA szerint a genetikai kutatásokat és azok alkalmazását aszerint is meg kell ítélni, hogy ezek mennyiben járulnak hozzá a közjóhoz.

Fontosnak tartja az állásfoglalás, hogy hogyan s milyen szektorban történik a kutatás. Megemlíti, hogy a különböző intézményeknek különböző motivációjuk van a kutatás során is: míg az egyetemeken végzett kutatás célja elvileg a közjó előmozdítása, addig az ipari szektorban, jellemzően

[1] http://www.elca.org/What-We-Believe/Social-Issues/Social-Statements-in-Process/Genetics/Draft-Social-Statement.aspx)

nyereségérdekelt formában az anyagi haszon vezérli a kutatást. Miközben mindkét szektor sok területen hozzájárult a társadalmak jóllétéhez, az állásfoglalás szerint a rövid távú nyereség, a kapzsiság meghatározó lehet, amennyiben a profitabilitás a döntő tényező a kutatás során.

Az állásfoglalás kategorikusan nem utasít el beavatkozásokat, kivéve az emberi embriók elpusztításával járó kutatásokat, illetve az emberek klónozását.

Az embriókutatás terén az állásfoglalás-tervezet engedményt tesz azokra az esetekre, amikor in vitro fertilizáció kapcsán több petesejtet termékenyítettek meg, mint amennyit beültetnek az anyaméhbe. Az így megmaradó, beültetésre már nem kerülő embriók kutatási célú felhasználását elfogadhatónak tartja a tervezet. Ez utóbbi kitétel nyilván heves vitákat vált majd ki, hiszen elvileg ezzel a lehetőséggel élve a kutatás során elpusztítják az embriókat; igaz, azokat nem a kutatás céljából hozták létre. Németországban – épp ezen nehézség elkerülése végett – csak annyi embrió létrehozását engedélyezik, amennyit beültetnek várandósság céljából.

A Biblia nem beszél genetikáról, mint ahogy a modern orvostudomány vívmányainak (például lélegeztetőgép, szervátültetés) egyikéről sem, de nyilvánvaló, hogy a Bibliában megfogalmazott értékek minden keresztény gondolkodó számára kiindulási pontként és egyfajta keretértékrendszerként szolgálnak a genetika alkalmazásainak megítélésekor.

Az ELCA ezen állásfoglalása azért is példamutató, mert kifejezi, hogy a keresztény emberek és egyházak feladata közé tartozik konkrét és szinte mindannyiunkat érintő tudományos kérdésekben tájékozódni és tájékoztatni.

Ifj. Szebik Imre

Tér, szín és forma a megújulás palettáján

Matits Ferenc: *Rác András*. Körmendi Kiadó, Budapest–Sopron, 2010

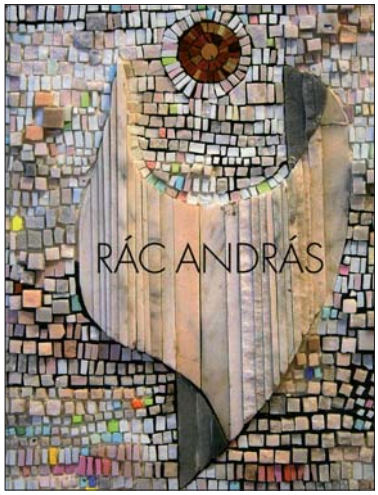

Idős, élő művész életműkötete nagy kihívást jelent szerzőnek, művésznek, olvasónak egyaránt. Az egyedi élettörténet és a nagyívű életpálya teljességének bemutatását a folytatás, a folyamatos alkotás felemelő reménysége kell hogy áthassa. Ez a reménység és a művész iránti szeretet érezhető Matits Ferenc Rác Andrásról írt könyvében. A szöveg és a kiváló reprodukciók segítségével nyomon követhető, ahogy a művész munkásságában folyamatosan megújul tér, szín és forma egymáshoz való viszonya, jelentősége, mondanivalója.

Az Erdélyben született művész világlátását nemcsak polgári légkörben eltöltött gyermekkorának, kolozsvári és budapesti tanulmányainak, barátainak, az 1940-es években elszenvedett üldöztetésének és kirekesztődésének, hanem Sztehlo Gábor megmentő szeretetének és atyai barátságának is köszönheti.

Rác András művészpályájának indulása 1951 és 1956 közé tehető. A Fővárosi Képtárban 1951 szeptemberében megnyílt *Magyar katona a szabadságért* című kiállításon szerepelt először nyilvánosan. Első murális megbízásainak alkotásaiban már megfigyelhető a korrajz, amely nála – ekkor kivételesnek számító – társadalomkritikával is párosul.

A művész életének meghatározó eseményeként említi a szerző Rác András házasságkötését Keresztesy Zsókával. Egész életre szóló kapcsolatukat ma is a kölcsönös bizalom

és megbecsülés tartja össze. Nemcsak Rác András, de az olvasók számára is nyilvánvaló, hogy a művész kitartó és fáradhatatlan munkájában ez inspiráló, motiváló erővel hat.

Az 1957 és 1968 közötti időszak Rác András művészeti tevékenységében átalakulást hozott. „Az aczéli kurzus szembehelyezkedett az absztrakt művészettel, és a kortárs művészet számára – immáron a szovjet művészet vagy Munkácsy Mihály helyett – a Nyolcak, a Tanácsköztársaság és a két világháború között működő Szocialista Művészetcsoport figurális alkotóit állította követendő példaként." Az 1960-as években nyerte el Rác András az Olasz Intézet nyelvi ösztöndíját, így elutazott Itáliába, ahol fokozott érdeklődéssel tanulmányozta az olasz kultúrát, művészetet. Hazatérve, új kiállításai alkalmával felhasználta és kamatoztatta megszerzett tudását, impresszióit. Jelentős mennyiségű itáliai tematikájú képet festett, amelyeket a hazai közönség elé tárt.

Továbblapozva a gazdagon illusztrált és igényes szerkesztésű könyvet, a művészi kiteljesedésnek – a '60-as évek végétől a '80-as évek végéig tartó – időszakához jutunk. Rác András ekkor próbált munkáinak külföldi piacot keresni, hiszen itthon a hivatalos körökben nem lelt elismerő támogatásra. Mégis – az elvárások ellenére – hű maradt egy 1980-as években készült leporellóján közzétett vallomásához, miszerint „a mozaik különleges festmény". A rajzok, kollázsok, festmények, reliefek is nagy műgonddal készülnek keze alatt, hogy átadhassák azt az élményeken alapuló erkölcsi és művészeti értékrendet, amelyet alkotójuk képvisel. A Hegyi Györggyel jó fél évszázadon keresztül közösen létrehozott alkotásokat pedig a köztük élő barátság köteléke tette különlegessé.

Rác András nem a kísérletezés kedvéért kísérletező művész, hanem hogy saját maga számára megteremtse a vágyott, újszerű műfaj, a „mozaikkép" vagy „térbeli festmény" megvalósíthatóságának kereteit. A szerző a következőképpen jellemzi a művész munkásságát dióhéjban: „Rác András művészetének meghatározó jellemzője az anyagokkal és a technikai eljárásokkal való állandó kísérletezés. Az alkimistákra, illetve a feltalálókra jellemző buzgalommal, találékonysággal sajátította el a vegyészeti ismereteket, és jött rá arra, hogy miként lehet művészi szándékai megvalósításához a műgyantát festékkel elegyíteni."

A kötet segítségével közelebb kerülhetünk Rác Andráshoz és életművéhez, ahogyan feltárul eddigi élettörténete a könyv lapjain, és megelevenedik a történelem a művészet, az ő művészetének kifejezőeszközei által. Mindennek hátterén megértjük Rác András messze hangzó üzenetét. Egy életműkötet szerzőjének és főszereplőjének kell-e több ennél?

Kisvárdai Dóra

Kiegyenesíthető-e a labirintus?

Avagy szükséges-e kalauz a félreérthetetlen mondatokhoz?

Félreérthetetlen mondatok. Az újragondolt gyűjtemény. Ludwig Múzeum, 2010. május 26. – 2011. február 27.

Aki kíváncsi a címbéli rejtély megoldására, annak 2011. február 27-éig még módja lesz arra, hogy személyesen is meggyőződhessék a kísérlet eredményéről. Ugyanis eddig tart még nyitva a Ludwig Múzeum titokzatos című kiállítása. Amely – legalábbis a beharangozó szerint – „arra tesz kísérletet, hogy »kimenekítse« a műveket a szigorúan vett, hagyományos művészettörténeti rendszerből" – ami már önmagában is izgalmas kísérletnek ígérkezik.

A szándék dicséretes, a megvalósítás viszont meglehetősen esetlegesre sikerült. Azzal még nem volna baj, hogy a kiállított művek „kontextusát nem elsősorban a keletkezésük idején velük párhuzamosan létrejött művek alkotják, hanem bizonyos tematikus vagy formai szempont kiemelése révén kerülnek az adott munkák egymás mellé".

Az viszont, hogy „a kiállítás nagyban épít a néző ak-

tív részvételére, aki saját személyes tapasztalatát és tudását használja a művek értelmezése során, miáltal sokkal személyesebb viszonyt alakíthat ki a tárgyakkal", nos, ez az elvárás lényegében megoldhatatlan feladat elé állítja mindazokat, akik – a kiállítás létrehozóihoz képest – eleve halmozottan hátrányos helyzetből indulnak a tárlat megtekintésére, hiszen nagy valószínűséggel nem töltöttek éveket általában a művészet és különösen a kortárs művészet történetének a tanulmányozásával.

Ilyen körülmények között különösen meglepő, hogy a kiállítás rendezői további mesterséges akadályokkal is igyekeztek megnehezíteni a nézők dolgát, hiszen az egyes műtárgyaktól szándékosan távol, általában több méterre helyezték el a szerzőre és a mű címére utaló táblácskákat. Nyilván azzal a pedagógiai céllal tették ezt, hogy „a művek értelmezése", illetve a velük „kialakítható személyes viszony" során a nézőt még véletlenül se befolyásolják olyan, a mű immanens vizuális tartalmához képest csak zavaró, külsődleges információk, mint a mű szerzőjének neve és maga a mű címe. Még az olyan speciális esetekben is, amikor ezekre a mű értelmezése szempontjából elengedhetetlenül szükség lenne. Ilyen például Károlyi Zsigmond *Egyenes labirintus* című képe, ahol az alkotó szándékának megfelelő jelentés kizárólag a képnek és a címként funkcionáló oximoronnak az egymásra vonatkoztatásából érthető meg. Legalábbis azok számára, akiknek egyáltalán mond valamit ez a rejtélyes cím. Akik tehát nemcsak ismerik Pilinszky azonos című versét, hanem arra is képesek, hogy az adott kép előtt felidézzék a vers teljes szemantikai univerzumát. Ha ugyanis nem ez lett volna az alkotó szándéka, akkor nyilván nem választja képe címéül pont ezt a „védettnek" számító verscímet.

Vagy vegyük azokat a zavarba ejtő műtárgyakat, amelyek híres festészeti alkotásokat idéznek meg, mint Tót Endre *Muskétás (Távollevő Picasso)* című „képe", illetve Veszely Beáta *Jan van Eyck: Az Arnolfini-házaspár közepéről* című műve. Az előbbi még az ismertető szöveg szerint is azon „parazita" művek körébe tartozik, amelyek „kizárólag az eredeti mű méretét és címét jelenítik meg anélkül, hogy a képet bármilyen más formában reprodukálnák". Az utóbbi mű pedig nem más, mint az eredeti festmény egyik mellékes motívumának, a padon fekvő *vörös párnának* a kép kétdimenziós világából kiszakított, majd irreálisan megnövelt léptékű, háromdimenziós óriás vánkosként reprodukált változata.

Nos, ezen tárgyak esetében szintén nem könnyítik meg a befogadó dolgát a kiállítás rendezői. A maguk részéről elintézettnek veszik a dolgot annyival, hogy az ismertetőben megállapítják: „a híres mesterművek esetében azonban az a tény, hogy nem látjuk sem az eredetit, sem a másolatát, nem szab gátat annak, hogy felidézzük a művet, mivel az a művészeti intézményrendszer működésén keresztül korábban már emlékezetünkbe vésődött". Már akinek. Én azért nem vennék mérget arra, hogy egy átlagos néző álmából felébresztve is képes felidézni a hivatkozott mesterműveket, vagy azok bármilyen – szubjektív önkénnyel kiragadott – részletét. (Mentségükre legyen mondva, a rendezők itt nem az átlagos tárlatlátogatóról beszélnek, hanem önmagukról.)

Elárulom, mire is emlékeztet engem ez a kiállítás. Arra a játékos fordított napra, amikor a művészettörténeti tanszéken a diákok a fenti művekhez hasonló intellektuális és vizuális rébuszokból „vizsgáztatták" tanáraikat. Az egyik legmókásabb feladványban a művészettörténet leghíresebb Vénusz-ábrázolásait kellett felismerni pusztán a képből kiemelt egyetlen részletmotívum, nevezetesen a köldök ábrázolásának stiláris jegyei alapján.

Nos, a fenti képek – mint alapvetően pedagógiai célú intellektuális és vizuális feladványok – sokkal inkább valók a leendő művészettörténészek képzését szolgáló feladatgyűjteményekbe, mint egy olyan kiállításra, amely az átlagos felkészültségű látogatókra fókuszál. Mindezt némiképp általánosítva, valójában arra az alapkérdésre keressük a választ, hogy napjainkban milyen művelődéstörténeti és kulturális ismereteket tekinthetünk az általános műveltség részének. Vagyis: mi az a műveltségi kánon, amellyel – mint közös művelődéstörténeti és kulturális kódrendszerrel – rendelkeznie kell ma egy átlagosan művelt embernek ahhoz, hogy a különböző művészeti ágak műalkotásainak nyelvét képes legyen dekódolni?

Mindaddig, amíg ezekre a kérdésekre nem próbálunk meg viszonylag egyezményes válaszokat találni,

esély sem kínálkozik arra, hogy a magyar társadalom kulturális értelemben is „egy nyelvet beszéljen". Más szavakkal: társadalmi közmegegyezés híján teljességgel esetleges lesz és marad, illetve szubjektíve önkényessé válik az a szemantikai és kulturális koordinátarendszer, amely alapján az alkotók megalkotják, a kiállítók kiállítják, a befogadók pedig befogadják a műalkotásokat.

Ha ezeket a kérdéseket feszegetné ez a kiállítás – akár a legprovokatívabb művek révén is –, akkor akár korszakalkotó jelentőségű is lehetett volna. Ám ezek a kérdések a kiállítás rendezőiben láthatóan fel sem merülnek. Olyannyira nem, hogy a kiállított tárgyak jelentős része eleve nem is azzal az igénnyel készült, hogy beilleszthető legyen valamiféle egyezményes kulturális kód-, illetve koordinátarendszerbe, vagyis ebből a szempontból legfeljebb a partikuláris és individuális kreativitás termékének tekinthető. (Erdély Miklós találó műfaji terminus technicusával legfeljebb az „intelligens szemét" kategóriájába lehetne besorolni.)

Fehér László: *Arcok a körtérről III.* 2004. Olaj, vászon. 160×220 cm. Fotó: Rosta József.

Az természetesen nem vitatható, hogy az alkotók is eljátszhatnak ilyen és ehhez hasonló gegekkel önmaguk és különösen az erre fogékony kurátorok vagy „vájtfülű" kiállításlátogatók intellektuális gyönyörűségét fokozandó, az viszont már par excellence művészetfilozófiai kérdés, hogy az ilyen típusú művek tekinthetők-e egyáltalán műalkotásnak. Ha ugyanis elfogadjuk Heidegger tételét, amely szerint a műalkotás *felfedés,* vagyis „a létező igazságának a működésbe lépése", akkor azt is el kell fogadnunk, hogy műalkotásnak ebben az értelemben csak az tekinthető, ami rendelkezik ezzel az immanens képességgel. A létezőnek vajon milyen igazsága lép működésbe ezen „parazita" művek esetében? Milyen tényleges „hozzáadott értékkel" gazdagítják az eredeti művekről vagy a világról alkotott képünket?

Ám ha el is tekintünk attól, hogy a *Félreérthetetlen mondatok* című kiállítás rendezői – nyilván nem függetlenül a posztmodern esztétika parttalan műalkotás-értelmezésétől – meglehetősen tágan értelmezik a műtárgy fogalmát, még mindig fennáll egy alapvető koncepcionális probléma, amely a deklarált tematikus szempont és a gyűjteményben rendelkezésre álló anyag esetlegessége közötti ellentmondásból fakad. A kiállított műtárgyak ugyanis műfaji, tematikai, időbeli és minőségi szempontból olyan vegyes „képet" mutatnak, amelyen nagyon erősen látszik, hogy egy eleve adott heterogén gyűjtemény raktárban szomorkodó régebbi vagy éppen frissen vásárolt darabjait akarták egy kicsit megszellőztetni. Mindezt a rendezők természetesen sohasem ismernék el, hanem – a szükségből erényt kovácsolva – mint tudatos koncepciót akarják a gyanútlan látogatónak eladni, mondván: „a múzeum gyűjteményének jól ismert darabjai helyett újabbakat emelünk ki és próbálunk a közönség számára ismertté és népszerűvé tenni."

A kiállítás alcíme – *Az újragondolt gyűjtemény* – ebben az összefüggésben valójában nem jelent mást, mint eufemisztikus megfogalmazását annak, ahogyan a kiállítás rendezői egy heterogén raktári anyagra ráhúzták az általuk mesterségesen kialakított tematikus és ideologikus (pre)koncepció kényszerzubbonyát. Függetlenül attól, hogy az adott művek beleillenek-e a kialakított tematikus kontextusba vagy sem. Mint például az a néhány jobb sorsra érdemes mű, mint például Lakner László *Tatlin,*

Fehér László *Arcok a körtérről I–IV.,* Hajas Tibor *Utcára a mondanivalóddal (I. Levél barátomnak Párizsba)* vagy Várnai Gyula *1,2,3* című munkái, amelyek szemantikai szempontból, illetve egyedi kvalitásaik okán önállóan is megállják a helyüket, és amelyek idegen testként viselkednek ebben a mesterségesen kialakított közegben.

Sajátos ellentmondás, hogy a kiállítás rendezői – miközben a műértelmezés során nagyban számítanak a néző aktív részvételére – mégis szükségét érezték, hogy kalauzként egy közel harmincoldalas, képekben gazdag, ámde szinte olvashatatlanul apróbetűs, részletes tanulmányt adjanak a jobb sorsra érdemes tárlatlátogató kezébe. A baj csak az, hogy ha a néző – támaszt keresvén a zavarba ejtő művek értelmezéséhez – netán beleolvas, akkor se lesz sokkal okosabb. A tanulmány szerzője végletesen tematizált interpretációs gyakorlatával, illetve önkényes, belemagyarázó jellegű értelmezéseinek sorával – ha lehet – még inkább összezavarja az amúgy is elbizonytalanított nézőt. Aki e „félreérthető mondatokkal" felvértezve végképp elveszítheti a fonalat, és még reménytelenebbül bolyonghat a raktár heterogén kontextusából kiszakított és a kiállítótér tematikus koncepciójába belekényszerített művek labirintusában.

Éppen ezért a magam részéről sokkal frappánsabbnak és a lényeget pontosabban kifejezőnek tartottam volna egy ilyen címet: *Félreérthető mondatok. Az újragombolt gyűjtemény.* (Ha valaki ennél többre – horribile dictu: némi katarzisra is – vágyik, annak azt tanácsolom, hogy – ha már úgyis ott van – nézze meg Munkácsi Márton kiállítását.)

Szőnyi István

A dunántúli evangélikusság egy darabja

A Veszprémi Evangélikus Egyházmegye időszaki kiállítása Pápán. 2010. október–november.

Egyházunk 2017-re, a reformáció kezdetének 500. évfordulójára tematikus években készül. Az idei év témája: *Reformáció és nyilvánosság.* Ennek a témának a feldolgozására, megjelenítésére sok lehetősége van egyházunk közösségeinek, intézményeinek. A Veszprémi Evangélikus Egyházmegye ebből az alkalomból – Polgárdi Sándor esperes szervezésével – kiállítást rendezett az egyházmegye gyülekezeteinek régi tárgyaiból a pápai evangélikus gyülekezeti teremben, hogy a nyilvánosság számára – tárgyakon, fotókon, személyeken, templomokon keresztül – megismerhetővé tegye múltját.

A kiállítás helyszíne, Pápa városa a dunántúli reformáció egyik legfontosabb központja. Itt élt és működött többek közt Dévai Bíró Mátyás, Huszár Gál és a püspöknek tekinthető Sztárai Mihály. Majd a 19–20. század fordulóján Gyurátz Ferenc püspök idején a város újra a Dunántúli Egyházkerület központja lett. A Veszprémi Evangélikus Egyházmegye gyülekezetei 1786 előtt a kemenesalji és a győri, más néven rábaközi esperesi kerület részei voltak. Ezt követően alakult a Veszprém vármegye területén fekvő gyülekezetekből az alsó- és felső-veszprémi egyházmegye, amely rövid idő után egyesült. A mai egyházmegye részét képezik a korábban 1786-tól egészen a 20. század közepéig a zalai egyházmegyét alkotó balatonfelvidéki egyházközségek is.

A kiállítás részben könyvekből (régi lelkiségi irodalom, anyakönyvek, protokollumok, Bibliák, énekeskönyvek), részben kegytárgyakból áll (úrvacsorai szerek, terítők, ostyasütő). De megtalálható itt régi pecsétnyomó, orgonaalkatrész, szószék igényesen felújított részlete, fel nem épült templom látványterve is. A teljesség igénye nélkül válogatva: a kiállított könyvek közül bár nem a legrégibb, de az egyik legérdekesebb a homokbödögei gyülekezet tulajdonában lévő posztilláskönyv 1574-ből. Tóth Károly István lelkész-történész találta néhány hónapja az egyházközség irattárában. A prédikációs könyv szerzője az Alsólendván (Alsólyndva, Lendva, ma Lendava, Szlovénia) a Bánffy

család birtokán szolgáló Kultsár György mester, az ő műveinek kiadása kedvéért működött Alsólendván Rudolf Hoffhalter nyomdász. A lutheránus Kultsár György életéről keveset tudunk, azonban munkásságát Szenczi Molnár Albert szellemi elődei közül a legtöbbre becsülte. Az említett nyomdász a lengyel Raffael Hoffhalter Zürichben született fia, aki apja mesterségét folytatta. Keresztanyja Heinrich Bullinger Margaretha nevű leánya.

Egy másik kiállított tárgy a mencshelyi evangélikus egyházközség első anyakönyve, amelynek kezdő lapjain utalást találunk a gyülekezet gályarabságra hurcolt prédikátorára, Zsédenyi Istvánra, aki hazatért a fogságból, és itt lett eltemetve. Meghatva konstatálja a látogató, hogy a ki-

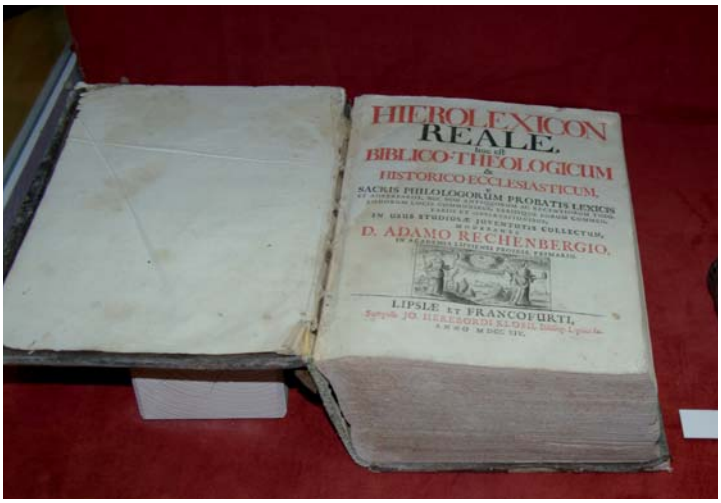

állított anyakönyvekben több közismert személy születési bejegyzése található: a nagyvázsonyiban az 1716-os évnél Szeniczei Bárány János születését jegyezte be édesapja, a híres Bárány György. Kettejüknek mint a mozgalom két jelentős képviselőjének tevékenysége a dunántúli pietizmus idejére esik. György a hallei Francke-intézethez hasonlót tervezett létrehozni Nagyvázsonyban. Mai fogalmaink szerint középiskolát sikerült létesítenie itt, közben pedagógiai és teológiai szakkönyveket fordított és írt. Innen a Dél-Dunántúlra távozik, hogy a szintén egyházmegyénkből, Csótról Gyönkre települők lelkigondozását ellássa, később pedig Sárszentlőrincről megszervezze és vezesse a tolnai egyházmegyét. Fia, János pedig – aki költői vénával megáldva számos halotti búcsúztató verset szerez – mint felpéci lelkész és dunántúli szuperintendens 1756-ban bevezeti a konfirmációt a Dunántúlon. Kettejük közös kátékiadása is jelentős esemény ebben a korban. Bárány György utóda a nagyvázsonyi rektorságban a szintén hallei diák, Wagner Bognár György, később Bakonytamási, Nagysimonyi, végül Somlószőlős lelkésze, határozott, igényes és hatékony egyházépítő munkáján is látszik a vidék evangélikusságának szervezettsége – amelyben ebben az időben a többi felekezet előtt járt. A somlószőlősi anyakönyvben Döbrentei Gábor születését olvassuk az 1785. esztendőnél. Édesapja a helyi lelkész, Döbrentei Lajos. Döbrentei a *történelem* szó megalkotója, királyi tanácsos, költő, a Tudományos Akadémia tagja. Pápán, Sopronban, Wittenbergben és Lipcsében tanult.

1799-ben Horváth Sámuel bakonytamási lelkész agendát írt, amelyet hosszú ideig használtak az egész Kárpát-medence magyar anyanyelvű gyülekezeteiben. A bakonytamási egyházközség anyakönyvében találjuk 1910-ben Tatay Sándor Kossuth-díjas író születési bejegyzését. Nagyanyja, a várpalotai lelkész, esperes Szedenits György leánya, Róza a palotai templom ajtajára kiszegezi a márciusi ifjak 12 tételét, ezért a megtorlás éveiben börtönt és vagyonelkobzást kell elszenvednie. Leendő férje, Tatay Sámuel – az író nagyapja, bakonytamási lelkész, a megye későbbi esperese – 1848-ban a Veszprém megyei nemzetőrség megalakulásánál mond nyomtatásban is megjelent lelkesítő beszédet. A kiállítás könyvei közt természetesen szerepelnek az előző századforduló Pápán működő nagy egyházi személyiségének, Gyurátz Ferenc püspöknek a személyéhez köthető kiadványok is.

Sajátos, építészetében is változatos karaktert képvisel a magyar evangélikusságon belül ez az egyházmegye. Templomai a Balaton-felvidéken boltozottak, Pápa környékén leginkább meszelt famennyezetesek, Ajkán kazettás a mennyezet. Számos templomépítészeti stílus képviselteti itt magát. Középkori templom a bakonyszentlászlói, a kővágóörsi, a lovászpatonai és a mencshelyi. A türelmi rendelet idejének stílusa jól megfigyelhető a kemeneshőgyészi, az ajkai és szentantalfai templomokon. A legtöbbük pedig későbarokk. A historikus gótizálás impozáns példája a

marcalgergelyi templom. Különleges műtárgyai a gazdag kegytárgykincsen túl többek közt a várpalotai és a kapolcsi szószékoltár, valamint a bakonytamási és a nagyvázsonyi templom barokk orgonája.

Az egyházmegye gazdag múltjába való bepillantáson és a „világ elé való kilépésen" túl a példaértékű kiállítás még egy fontos küldetést teljesít: rácsodálkozhat a látogató a restaurált és a még restaurálatlan könyvek, az ép és pusztuló tárgyak közti szembeötlő különbségre. Ez hatásosan biztathatja az egyházközségeket arra, hogy a tárgyi örökség állagmegóvására gondot fordítsanak.

Németh Szabolcs

Ismeretlen ismerősök

„Think while you shoot". Martin Munkácsi kiállítása a Ludwig Múzeumban, 2010. okt. 7. – 2011. jan. 9.
Az ismeretlen ismerős. Escher Károly kiállítása a Magyar Fotográfusok Háza – Mai Manó Házban, 2010. okt. 22. – 2010. dec. 31.

„Nem is tudjuk, milyen gazdagok vagyunk!"
Van rá esély, hogy ezt a mondatot mostanában nemcsak a magyar irodalom, nyelvészet vagy folklór ismerőitől, tudósaitól halljuk, hanem a *Fotóhónap 2010* kiállításainak látogatóitól is. A fesztivál igencsak elkényezteti a művészi fényképezés kedvelőit, hiszen a Szépművészeti Múzeumban Lucien Hervé (Elkán László), a Ludwig Múzeumban Martin Munkácsi (azaz Munkácsi Márton), a Magyar Fotográfusok Házában, az Országos Széchényi Könyvtárban és a József Attila Klubban pedig Escher Károly kiállítása látható.

A legfiatalabb műfaj, a fotózás történetének ismerete, általános ismertsége és elismertsége Magyarországon többévtizedes lemaradásban van, holott e téren nincs mit szégyellnünk. Mostanáig elfelejteni látszunk azt a tényt, hogy a két világháború közt világhírűvé váló André Kertész, Brassaï, Moholy-Nagy László, Kepes György, az említett Lucien Hervé és Martin Munkácsi mind Magyarországról vándoroltak ki, hogy aztán külföldön a fotótörténet óriásaivá váljanak.

Escher Károlyról azonban nemigen tesznek említést az egyetemes szakmatörténeti összefoglalókban, és „természetesen" neve nem cseng ismerősen itthon sem, holott talán nincs olyan, a magyar iskolarendszerben felnőtt diák, aki ne találkozott volna valamely munkájával. Escher 1890-ben, éppen százhúsz évvel ezelőtt született Szekszárdon, a család azonban igen hamar a fővárosba költözött, és a teljes életmű Magyarországhoz, azon belül leginkább a fővároshoz kötődik. A Magyar Fotográfusok Házába betérő látogató mégis „mozdulatlan utazást" élhet át a viharos múlt század, az egymást váltó rendszerek és országvezetők, a technikai újítások és Escher szerteágazó érdeklődése révén. A kutatások szerint korának szinte minden fotótechnikai újításával kísérletezett: bár a korban elfogadott és elvárt festői fotográfiától indult, később a Bauhaus merész beállításait is külföldi kollégáival közel egyidőben alkalmazta például a Teleki Pál temetéséről készült képei esetében. Legmerészebb újítása a közismert *Csodálatos mandarin*-előadásról készült bemozdulásos életlen fotója. Ez a korábban egyszerűen életlennek nevezett – és így selejtnek számító – fotó a magyar fotótörténet emblematikus művévé vált.

A kiállítás szinte teljes képet ad a 20. század első felének Budapestjéről – mindenféle nézetből. Nemcsak Horthy Miklóst, Szálasi Ferencet, Teleki Pált vagy Rákosi Mátyást láthatjuk, de a szétbombázott fővárost, a kültelki nyomortelepeket, a csecsemőtől a felnőttig provokatív, zavarba ejtő közelségből fotózva.

Escher legismertebb képein az oppozíciós elrendezés a legerősebb koncepcionális elem. A medencében egy csecsemő elégedett mosolyával lebeg a bankigazgató; a készenlétben álló katonai lovas díszegység mögött szintén készenlétben és „teljes fegyverzetben" az utcaseprő látható. A fényképészet magasiskolájaként meggyőzőbb

a gyújtó hangú vezércikkeknél, de csípősebb a rajzolt karikatúránál is.

Az Országos Széchényi Könyvtár 38 000 negatívot őriz Eschertől, ezért voltak kénytelenek a szervezők három helyszínen kiállítani az életmű legfontosabbnak tartott darabjait. A Magyar Fotográfusok Házában bemutatott, mintegy hatvan kép gondozója, Albertini Béla évtizedek óta kutatója és szakértője az életműnek, reményei szerint 2011-ben megjelenhet a teljes ismert életművet feldolgozó monográfia.

Martin Munkácsi szintén valódi mestere az ellentétes képszerkesztésnek. Escherrel egy évtizedben, kolozsvári zsidó családban született 1896-ban, de 1911-től a család már Pesten él. Munkácsi az *Est*-lapoknál helyezkedik el, innen ível útja Berlin legnagyobb példányszámú képes

újságjaitól (az Ullstein Kiadó lapjaitól) az Egyesült Államokbeli *Harper's Bazaar* divatmagazinjáig. Halála után hagyatékának, negatívjainak jó része lappangott, míg egy szerencsés véletlen folytán pár évvel ezelőtt napvilágra került. F. C. Gundlach, a kiállítás kurátora, Munkácsi műveinek gyűjtője jóvoltából a Ludwig Múzeumban most több mint kétszátötven fotográfiát tekinthetünk meg.

Munkácsi legnagyobb érdemének a divatfotózásra tett hatását szokták tartani. Modelljeit műtermi környezetből a szabadba vitte, felszabadítva őket a mesterséges fények és merev beállítások alól, mozgás közben, merész beállításokból fényképezett. Míg Escher a mesterember aprólékosságával kísérletezik (önmagát mindig csak iparosnak tartotta), Munkácsi műveinek határozott lendülete van. A kiállítás címét, miszerint *Think while you shoot* – azaz „gondolkodj, miközben exponálsz" –, szinte magunktól is kitalálhatnánk. Escher Károly képei sokszor fölvetésként hatnak az itt látható kerek mondatok mellett. E mondatok (sajnos) sokszor képaláírás formájában is testet öltenek, ezáltal be is szűkítik az értelmezés lehetőségeit, bármilyen szellemesek is. Különösen igaz ez a szerző szándéka szerint is didaktikus párokban elhelyezett képekre: az afrikai és amerikai anyaképekre *(Gyapjú és hermelin),* a gyár és a természet, a festett és festetlen arc *(A meztelen és a halott)* szembeállítására. Mindenképp Munkácsi legjelentősebb képei közé tartozik a szűkszavú *Fiúk a Tanganyika-tó partján* címet viselő mű, mely a Munkácsit követő nemzedék legnagyobb fotósait, köztük Henri Cartier-Bressont is lenyűgözte. Itt a jól ismert oppozíciós szerkesztés (ember–természet, világos–sötét stb.) erős esztétikai hatása folytat párbeszédet a megjeleníthetővé tehető mozdulatokkal és a megjelenítetlen (megjeleníthetetlen?) elemi emberi emóciókkal.

A képzőművészet gyanakvással tekint a fotográfiára annak megszületése óta; ezt feloldandó, az ítészek igyekeznek különbséget tenni műkedvelés és profizmus, riportfényképezés és művészi fényképezés közt. A tárlatlátogatónak: a képzőművészet amatőr és hivatásos kedvelőinek, szülőknek és tanároknak, a teljes magyar kultúrát megismerni szándékozóknak szerencsére ennél sokkal izgalmasabb feladatuk van.

Nagy Villő